

บทที่ ๒

ประวัติความเป็นมาของต้นพระศรีมหาโพธิ์

การศึกษาเรื่อง การศึกษาคุณค่าและคตินิยมของต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพุทธศาสนาเถรวาท ผู้ศึกษาได้ทำการทบทวนเอกสาร ตำรา หนังสือ งานนิพนธ์ บทความทางวิชาการและผลงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ได้ศึกษา เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษา ค้นคว้า และเพื่อให้การศึกษาเรื่องนี้ เป็นไปด้วยดี มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ผู้ศึกษาจึงทำการศึกษาในประเด็นที่สำคัญ ดังต่อไปนี้

- ๒.๑ ประวัติความเป็นมาต้นพระศรีมหาโพธิ์
- ๒.๒ ลักษณะทางพฤกษศาสตร์และธรรมชาติของต้นพระศรีมหาโพธิ์
- ๒.๓ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ของเทพเจ้า
- ๒.๔ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในศรีลังกา
- ๒.๕ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ประเทศไทย
- ๒.๖ สรุปประวัติความเป็นมาของต้นพระศรีมหาโพธิ์

๒.๑ ประวัติต้นพระศรีมหาโพธิ์

ในกาลก่อนเมื่อคราวที่พระพุทธเจ้าพระนามว่าที่ปึงกรได้ตรัสพุทธทำนายอนาคตกาล แก่ชฎิลดาบสต่อหน้าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายที่เข้าเฝ้าพระองค์ ว่าชฎิลดาบสผู้นี้ในอนาคต จะเป็นพระพุทธเจ้า ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นชาวโลกเรียกว่า ต้นอัสสัตถพฤกษ์^๑

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ไม่ใช่ชื่อพันธุ์ต้นไม้ แต่เป็นชื่อของต้นไม้ที่พระพุทธเจ้า ทรงประทับนั่ง และได้ตรัสรู้ใต้ต้นไม้นั้น เดิมต้นไม้นี้ชื่อว่า “อัสสัตถะ” หรือ “อัสวตถ” ชื่อวิทยาศาสตร์เรียกว่า *Ficus religiosa* “พระศรีมหาโพธิ์” จึงเป็นต้นไม้ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ อาศัยเป็นที่ ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณและเนื่องจาก “โพธิ” มีความหมายว่า ความตรัสรู้ ความรู้ ความ ตื่น หรือความเบิกบานนั่นเองในตำนานมูลศาสนาชินกาลมาลีปกรณ์^๒

ในกาลต่อมาเจ้าชายสิทธิตถะได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิสมภารใต้ต้น พระศรีมหาโพธิ์ ที่ชาวโลกเรียกว่าต้นอัสสัตถพฤกษ์ พระนามว่า “พระโคตมพุทธเจ้า”^๓ และพระพุทธเจ้าได้เสวยวิมุตติ ฌ โพธิมณฑล โดย “สัปดาห์ที่ ๑ ประทับอยู่ ณ ฌ ควางต้นโพธิ์ สัปดาห์ที่ ๒ ประทับอยู่ทางทิศ ตะวันออกเฉียงเหนือของต้นโพธิ์ เรียกว่า อนิมิสสเจตีย์ สัปดาห์ที่ ๓ เสด็จจงกรมไปมาระหว่างต้นโพธิ์

^๑ พุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๖๐ – ๖๘/๕๗๕ – ๕๗๖.

^๒ อัครพงษ์ คำคุณ, โพธิ์ : เรื่องที่เรายังไม่รู้ในพระศรีมหาโพธิ์จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย, ๒๕๔๖), หน้า ๖๐.

^๓ พ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๑๘/๑๘๑ – ๑๘๒.

กับอนิมิสสเจตีย์ เรียกบริเวณนั้นว่า รตนจกกรมเจตีย์ สัปดาห์ที่ ๔ ประทับอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของตันโพธิ์ เรียกบริเวณนั้นว่า รตนมรเจตีย์ สัปดาห์ที่ ๕ ประทับอยู่ ณ ต้นขปาลนิโครธอยู่ห่างไกลออกไป ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของตันโพธิ์ สัปดาห์ที่ ๖ ประทับอยู่ ณ ต้นมุจลินท์อยู่ห่างไกลออกไป ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของตันโพธิ์ สัปดาห์ที่ ๗ ประทับอยู่ ณ ต้นราชายตนะ อยู่ห่างไกลออกไป ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของตันโพธิ์”^๔

ส่วนการปลูกต้นไม้ต้นอื่นๆที่มีความสำคัญในพุทธประวัติ คือ ต้นไทร เป็นต้นที่พระพุทธเจ้าฉันข้าวมธุปายาส แล้วยังได้เสด็จไปเสวยวิมุตติสุขอยู่ที่นั่น ๗ วัน, ต้นจิก ที่พระพุทธเจ้าอาศัยอยู่ได้ร่มพญานาคมุจลินทรได้ต้นจิก ๗ วัน, ต้นเกด ที่พระพุทธเจ้าได้รับและเสวยสตุก่อนสตุผงของนาย ตปุสสะภัลลิกะ, ต้นกร่าง ที่พระพุทธเจ้าทรงได้พบกับพระมหากัสสปะ, ต้นหว่า เมื่อสมัยที่พระพุทธเจ้าทรงพระเยาว์อยู่นั้น ได้เสด็จไปในงานแรกนาขวัญ ทรงประทับใต้ต้นหว่า และได้พิจารณากรรมฐานถึงปฐมฌานและต้นอัมพวา คือ ต้นมะม่วงที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ซึ่งการปลูกต้นไม้สำคัญต่างๆนั้นก็เพื่อจะได้เป็นที่สักการบูชา และเพื่อระลึกถึงองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า^๕

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นสหชาติ คือเกิดขึ้นในวันเดียวกันกับพระพุทธองค์ ดังปรากฏความว่าในสมัยที่พระโพธิสัตว์ประสูติ ณ ลุมพินี สหชาติทั้ง ๗^๖ ประกอบด้วย ๑.พระเทวีพระมารดาพระราหุล ๒. พระอานนท์ ๓.นายฉันทะ ๔.กาฬุทายีอำมาตย์ ๕.พระยาม้ากัณฐกะ ๖.ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ๗. ขุมทรัพย์ทั้ง ๔

สอดคล้องกับพระอุตรคณาธิการ^๗ ที่บอกว่าการเกิดขึ้นพร้อมกันของสิ่งทั้ง ๗ สิ่งเหล่านี้เรียกว่า "สหชาติ" เพราะความหมายและความเกี่ยวข้องกันของต้นพระศรีมหาโพธิ์ กับพระพุทธเจ้าดังที่กล่าวมาแล้วนั้นต้นพระศรีมหาโพธิ์จึงกลายเป็นต้นไม้ที่มีความสำคัญยิ่ง ทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นต้นไม้อนุสาวรีย์ของพระพุทธเจ้า เป็นเจดีย์ที่ควรค่าแก่การเคารพสักการบูชาถือว่าเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์และเป็นต้นไม้ที่เป็นสัญลักษณ์ประจำพระพุทธศาสนามาแต่ครั้งโบราณกาล

ต่อมาต้นไม้ได้เข้ามามีบทบาทในพุทธประวัติอยู่หลายตอน เช่น ต้นสาละในตอนประสูติ และต้นมะม่วงตอนปรินิพพานในตอนการแสดงยมกปาฏิหาริย์และที่สำคัญที่สุดคือต้นพระศรีมหาโพธิ์ ซึ่งถือว่าเป็นหนึ่งในสหชาติที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าทรงประทับนั่งได้ร่มเงาขณะที่พระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้ได้รับการเคารพบูชาเป็นอย่างดีเสมอมาและได้มีการทำนุบำรุงเป็นอย่างดี และอย่างสม่ำเสมอ แม้ว่าต้นเดิมได้ตายไปแล้วแต่ก็มีการปลูกต้นใหม่ขึ้นมาทดแทนและมีการตัดกิ่งหรือนำเอาเมล็ดไปบ่มเพาะแล้วนำไปปลูกยังดินแดนต่างๆ อีกมากมาย ด้วยเหตุที่ต้นพระศรีมหาโพธิ์มีความสำคัญ

^๔ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑-๖/๑-๑๐.

^๕ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, **เรื่องพระปฐมเจดีย์**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๙), หน้า ๑๑-๑๒.

^๖ ขาววิทย์ เกษตรศิริ, **พระศรีมหาโพธิ์จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ**, (กรุงเทพมหานคร: มุลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย, ๒๕๔๖), หน้า ๖๔.

^๗ พระอุตรคณาธิการ, **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๔๙๖.

ต่อองค์พระศาสดาจึงทำให้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นต้นไม้ที่พุทธศาสนิกชนให้ความเคารพบูชาสูงสุด และมักปลูกไว้ในวัดวาอารามต่างๆ^๙

การนับถือบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพระพุทธศาสนานั้น เป็นความเชื่อที่ได้มีปรากฏขึ้น และมีความคล้ายคลึงกับวัฒนธรรมต่างๆ ที่มีอยู่ในทั่วทุกภูมิภาคของโลก คือ มีความเชื่อว่าต้นไม้ใหญ่ต่าง ๆ นั้นมีผู้ที่สิงสถิตอยู่ อันอาจจะเป็นผีของบรรพบุรุษ รุกขเทวดาหรือนางไม้ทั้งหลาย ซึ่งมีความเชื่อว่าสามารถที่จะบันดาลให้ได้รับทั้งคุณ และโทษ ดังนั้นจึงต้องเคารพบูชาเพื่อไม่ให้เกิดภัยพิบัติ^๙

ประเทศอินเดียในสมัยพุทธกาลนั้นได้มีความเชื่อในเรื่องดังกล่าวนี้ด้วยเช่นกัน ดังที่มีปรากฏเป็นหลักฐานโบราณวัตถุที่พบในเมืองโมहनโจดาโร (ซึ่งอาจเป็นเครื่องรางต่างๆ) ปรากฏว่ามีการทำเป็นรูปต้นไม้ใหญ่ มีรั้วล้อม ซึ่งอาจจะเป็นการแสดงออกถึงการให้ความสำคัญกับต้นไม้ใหญ่^{๑๐}

ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้มีการกล่าวถึงเทพยดาหรือรุกขเทวดาที่สิงสถิต อยู่ในต้นไม้ ไว้ในหลายๆ ตอน ข้อบัญญัติห้ามมิให้ภิกษุทำลาย หรือวานให้ผู้อื่นทำลาย พืชหรือต้นไม้ เพราะเชื่อว่าจะทำให้เทวดาที่สิงสถิตอยู่ในต้นไม้เดือดร้อน และมีความเชื่อว่าต้นไม้เป็นสิ่งที่มีชีวิต สะท้อนให้เห็นว่าพระพุทธศาสนามีได้ปฏิเสธความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งที่สิงสถิตอยู่ในต้นไม้ใหญ่และยังได้มีการผนวกเอาความเชื่อพื้นเมืองดังกล่าวมาเป็นส่วนหนึ่งของพระพุทธศาสนาได้อย่างกลมกลืน^{๑๑}

ดังเช่นในพระวินัยปิฎกมหาวิภังค์ปาจิตติยวรรคที่ ๒ ได้กล่าวถึงต้นบัญญัติที่ห้ามมิให้พระภิกษุตัดหรือทำลายต้นไม้หรือวานให้ผู้อื่นทำการแทนหาว่า ภิกษุชาวอาฬวีที่ทำการก่อสร้างที่อยู่ได้ตัดต้นไม้เองหรือวานให้ผู้อื่นตัดให้จนทำให้เทวดาที่สถิตอยู่ในต้นไม้เดือดร้อนเพราะที่อยู่อาศัยถูกทำลาย และการตัดต้นไม้ก็ยังพลาดไปพันลูกแขนลูกของเทวดาด้วยนอกจากนี้แล้วพระภิกษุยังถูกประชานติเตียนอีกด้วย เนื่องจากการมีความเชื่อที่ว่าต้นไม้ก็เป็นสิ่งมีชีวิตเหมือนกันพระพุทธเจ้าจึงได้ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามมิให้ภิกษุทำลายหรือวานให้ผู้อื่นทำลายพืช ๕ ชนิดได้แก่พืชเกิดจากเหง้า พืช เกิดจากต้นพืชเกิดจากข้อพืชเกิดจากยอดพืชเกิดจากเมล็ด^{๑๒}

หรือในอุลลเวลปาฏิหาริยกาที่พระพุทธเจ้าทรงมีพระประสงค์จะชำระผ้าบังสุกุล เมื่อชำระเสร็จสิ้นพระองค์ทรงดำริว่าจะพาดผ้าบังสุกุลไว้ที่ใดทั้งนี้พระองค์ก็ทรงได้รับความช่วยเหลือของพระอินทร์และเทพยดาที่สิงสถิตอยู่ที่ต้นกุ่มบกที่ทราบถึงพระดำรินี้จึงน้อมกิ่งลงมาเพื่อพาดผ้าบังสุกุลนั้น^{๑๓}

^๙ สุริย์ ภูมิอมร, “ศรีมหาโพธิ์ต้นไม้ที่มีคนกราบไหว้มากที่สุดในโลก”, ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ ๑๓, ฉบับที่ ๗ (ธันวาคม ๒๕๓๕), หน้า ๑๙๑-๑๙๕.

^{๑๐} ฉวีวรรณ มาเจริญ, **ไม้มงคล**, (กรุงเทพมหานคร: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๓๘), หน้า ๑.

^{๑๑} Roland Silva, **Religious architecture in early and medieval Sri Lanka : a study of the thupa, bothimanda, uposathaaghara**, (Druk : Krips Repro Meppel, 1988) P. 144.

^{๑๒} รุ่งเรือง ธรรมรุ่งเรือง, “การนับถือบูชาต้นไม้ใหญ่และต้นโพธิ์สมัยทวารวดี”, **ดำรงวิชาการ**, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๖ (ก.ค.-ธ.ค. ๒๕๔๗), หน้า ๒-๓.

^{๑๓} วิ.มท. (ไทย) ๒/๙๐ - ๙๒/๒๗๘ - ๒๗๙.

^{๑๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๗/๔๗.

ต้นไม้รวมถึงพืชพันธุ์ชนิดอื่นๆล้วนมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับชีวิตของมนุษย์ ความเชื่อต่างๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพืชพันธุ์นั้นเป็นสิ่งที่อยู่ในความคิดของมนุษย์โดยมนุษย์ มีความเชื่อว่าต้นไม้เล็กหรือใหญ่รวมถึงพันธุ์ไม้นานาชนิดต่างก็มีผู้สิงสถิตอาศัยอยู่ภายใน เป็นความเชื่อที่ปรากฏขึ้นอย่างคล้ายคลึงกันในวัฒนธรรมต่างๆ ในทั่วทุกภูมิภาคของโลกและถือได้ว่าเป็นความเชื่อพื้นฐานร่วมกันอย่างหนึ่งของมนุษย์สิ่งที่สิงสถิตอยู่ในพันธุ์ไม้ต่างๆ เหล่านี้อาจจะมีทั้งที่เป็นผีบางเทวดาเจ้าที่เจ้าป่าผีบรรพบุรุษรวมไปถึงเทพารักษ์รุกขเทวดาและนางไม้ทั้งหลายหากประพฤติปฏิบัติชอบก็จะช่วยอำนวยให้มนุษย์ได้อยู่ดีมีสุขแต่หากลบหลู่หรือไม่สักการะก็จะเกิดภัยพิบัติขึ้นมาได้^{๑๔} จึงเกิดประเพณีการเคารพบูชาต้นไม้ขึ้นโดยเฉพาะไม้ยืนต้นขนาดใหญ่การเคารพบูชาต้นไม้ใหญ่ก็เพราะต้นไม้ใหญ่เป็นที่สิงสถิตของเทพยดาที่จะสามารถให้ทั้งคุณและโทษได้ซึ่งเป็นความเชื่อที่สำคัญอย่างหนึ่งของมนุษย์แม้เมื่อมีการเกิดขึ้นของศาสนาต่างๆ ความเชื่อนี้ก็ได้สูญหายไปแต่ก็ได้มีการผสมผสานเข้ากับศาสนาใหม่ได้อย่างลงตัวแต่ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะในพุทธศาสนาเท่านั้น ตรงกับ อภิญา นนทนาท ได้ให้ข้อมูลที่ได้ศึกษาจากคัมภีร์ทิพยวาทยานว่า พระสงฆ์สาวกทั้งหลายได้ทูลต่อพระพุทธองค์ขอให้ปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ประเทศวันมหาริหาร เพื่อปกป้องคุ้มครองสวนและเพื่อเป็นที่สักการบูชา พระพุทธองค์ทรงอนุমัติและทรงตรัสว่า “ที่แห่งนี้เป็นที่พำนักอันถาวรของเรา”^{๑๕}

หลังจากนั้นพระโมคคัลลานะจึงได้นำเอาเมล็ดต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่หล่นจากต้นพระศรีมหาโพธิ์และยังไม่ตกถึงพื้นดินมามอบให้กับอนาถปิณฑิกเศรษฐีเพื่อทำการเพาะเมล็ดต้นพระศรีมหาโพธิ์ในกระถางทองคำ พร้อมกับมีพิธีบูชาอย่างมโหฬาร และเมล็ดนั้นก็เจริญงอกงามในเวลาอันรวดเร็ว คือ มีลำต้นสูงถึง ๕๐ คืบ และเพื่อให้ต้นพระศรีมหาโพธิ์มีความศักดิ์สิทธิ์ พระพุทธเจ้าจึงทรงเสด็จประทับนั่งสมาธิใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์หนุมต้นดังกล่าวเป็นเวลา ๑ คืน แล้วจึงอัญเชิญไปปลูก ซึ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้ ดำเนินการปลูกโดยพระอานนท์จึงเรียกกันว่า “อานันทโพธิ์”^{๑๖}

บางตำราก็ได้มีการกล่าวไว้ในภายหลังที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงทำนุบำรุง “อานันทโพธิ์” โดยการที่พระองค์ทรงใช้ให้ทองและเงินจำนวน ๘๐๐ ใบ บรรจุน้ำอบปรุงอย่างดีแล้วลอยด้วยดอกบัวสีน้ำเงิน นำไปวางไว้รอบต้นอานันทโพธิ์ ทรงจัดวางบัลลังก์อันประดับประดาไปด้วยอัญมณีทั้งเจ็ดชนิดไว้ที่ฐานโพธิ์ หลังจากนั้นทรงรับสั่งให้สร้างกำแพงล้อมรอบ ตลอดจนจนถึงการที่พระองค์ทรงสร้างวิหารเชื่อมต่อกัน เพื่อบรรจุสมบัติล้ำค่าทั้งเจ็ด ส่วนในบันทึกของหลวงจีนฟาเหียนที่ได้กล่าวไว้ว่า พระเจ้าปुरुณวรรมาได้ทรงสร้างกำแพงล้อมรอบต้นพระศรีมหาโพธิ์สูงถึง ๒๐ ฟุต เช่นเดียวกันกับในบันทึกของพระถังซำจั๋งที่กล่าวว่าได้มองเห็นต้นพระศรีมหาโพธิ์สูงเลยกำแพงขึ้นมามาก และมีความสูงถึง ๒๔ ฟุต ซึ่งการทำรั้วล้อมหรืออาคารคลุมต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้นไม่มีปรากฏเป็นหลักฐานของอินเดียในปัจจุบัน ซึ่งอาจจะสร้างด้วยไม้จึงได้มีการผุพังไปตามกาลเวลา อีกทั้งพระพุทธศาสนาในอินเดียก็ได้เจริญรุ่งเรืองเหมือนแต่เก่าก่อนจึงไม่มีการรักษาไว้

^{๑๔} ฉวีวรรณ มาเจริญ, ไม้มงคล, หน้า ๑.

^{๑๕} อภิญา นนทนาท, แนวคิดและความสำคัญของต้นพระศรีมหาโพธิ์สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๗๑.

^{๑๖} อัครพงษ์ คำคุณ, โพธิ์ : เรื่องที่เรายังไม่รู้ในพระศรีมหาโพธิ์จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ, หน้า ๗๑.

แต่ในลักษณะทางด้านสถาปัตยกรรมที่มีการทำฐานโพธิ์มีรั้วล้อมรอบ หรือทำอาคารคลุมไว้กลับได้ปรากฏเป็นหลักฐานอย่างชัดเจนในศรีลังกา เชื่อว่าน่าจะเป็นแนวคิดที่รับมาจากอินเดีย^{๑๗}

พระมหานาบได้ศึกษาในคัมภีร์มหาวงศ์ที่ได้มีการกล่าวถึงการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ ในเหตุการณ์ที่พระเจ้าอโศกมหาราชเสด็จไปอัญเชิญกิ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์เพื่อส่งไปประทานให้กับพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะที่ได้กล่าวไว้ว่า ต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้นได้มีการประดับประดาไปด้วยเครื่องประดับต่างๆ แลดูงาม ประกอบกับได้มีการทำธงสีต่างๆ มาปักไว้ ตลอดจนการสักการบูชาด้วยบุปผชาติต่างๆ^{๑๘}

ส่วนในบันทึกของพระถังซำจั๋งที่ได้มีการกล่าวไว้ว่า ได้พบเห็นพระภิกษุหลายพันรูปมากราบนมัสการต้นพระศรีมหาโพธิ์ เหล่ากษัตริย์ และขุนนางจากดินแดนแคว้นต่างๆ ก็ได้มาชุมนุมกันทำการบูชาโดยการรดด้วยน้ำนม จุดประทีปและโปรยดอกไม้เป็นพุทธบูชา ซึ่งการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วยดอกไม้ พวงมาลัย การรดด้วยน้ำนม น้ำหอม หรือจุดประทีปถวายนั้น ก็ยังมีปรากฏอยู่ในอินเดีย หรือศรีลังกาในปัจจุบัน^{๑๙}

จากพุทธดำรัสของพระพุทธเจ้าในเรื่องของสังเวชนียสถาน ๔ ที่ได้มีการกล่าวถึงคติการบูชา ต้นพระศรีมหาโพธิ์ กล่าวคือ ในเวลาที่พระพุทธเจ้าทรงประจวบโอกาสจะเสด็จดับขันธ ประินิพพานแล้วนั้น พระอานนท์ได้ทูลปรารภว่า แต่ก่อนเหล่าภิกษุพุทธสาวกได้เคยเฝ้าเห็นองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเนืองนิตย์ เมื่อพระองค์เสด็จเข้าปรินิพพานแล้ว มิได้เห็นพระองค์ต่อไป เห็นจะพากันว่าแห้ว พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้ที่สังเวชนียสถาน ๔ แห่ง เป็นที่สำหรับพุทธสาวกที่ใครจะเห็นพระองค์ ก็ให้ไปปลงพุทธสังเวช ณ ที่ใดที่หนึ่งใน ๔ แห่งนี้ สังเวชนียสถานทั้ง ๔ แห่งนั้นประกอบด้วย

๑. สถานที่ที่พระตถาคตเจ้าประสูติ ณ ป่าลุมพินี แขวงเมืองกบิลพัสดุ์

๒. สถานที่ที่พระตถาคตเจ้าตรัสรู้ ณ โขทิมณฑล ที่พุทธคยา

๓. สถานที่ที่พระตถาคตเจ้าประทานปฐมเทศนา ตำบลอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี

๔. สถานที่ที่พระตถาคตเจ้าปรินิพพาน ณ ตำบลสาละวัน เมืองกุสินารา

ผู้ใดได้ไปปลงพุทธสังเวชายังสังเวชนียสถาน ๔ แห่งนี้ ด้วยจิตเลื่อมใส ตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์^{๒๐}

^{๑๗} อภิญา นนทนาท, แนวคิดและความสำคัญของต้นพระศรีมหาโพธิ์สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๓๖.

^{๑๘} พระมหานาบ, หนังสือมหาวงศ์ พงศาวดารลังกาทวีป, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิมพ์ไทย, ๒๔๖๓), หน้า ๕๒-๕๓.

^{๑๙} อภิญา นนทนาท, แนวคิดและความสำคัญของต้นพระศรีมหาโพธิ์สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๓๖.

^{๒๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๓ - ๒๐๓/๑๕๐ -๑๕๑.

จากพุทธตำราดังกล่าวนี้ จึงเป็นเหตุให้เกิดการบูชาบริโศกเจดีย์ขึ้น คือ การบูชาสถานที่หรือสิ่งของที่พระพุทธเจ้าทรงใช้สอย ซึ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ก็จัดเป็นบริโศกเจดีย์ด้วย^{๒๑}

การเคารพบูชาต้นไม้เป็นประเพณีที่มีอยู่ในสมัยทวารวดีดังเห็นได้จากหลักฐานทางศิลปกรรมการเคารพบูชาต้นไม้ได้เข้ามาผสมผสานกับความเชื่อในพุทธศาสนาอย่างลงตัว

อย่างไรก็ตามพระพุทธศาสนาได้นำมาซึ่งการบูชาต้นไม้อีกชนิดหนึ่งให้เด่นกว่าชนิดอื่นๆ นั่นก็คือการนับถือบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ซึ่งเป็นต้นไม้สำคัญอันเกี่ยวข้องโดยตรงกับองค์พระศาสดานั่นเอง^{๒๒}

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่พุทธคยา อันเป็นที่ตรัสรู้ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้มีการสืบทอดต่อกันมาถึง ๔ ต้น ซึ่งทั้ง ๔ ต้นได้เจริญเติบโตทดแทนกันเรื่อยมาโดยการแตกหน่อขึ้นมาใหม่ แต่ละต้นต่างก็มีประวัติที่ยาวนานแตกต่างกันไป นับเป็นอนุสรณ์สถานที่ทรงคุณค่ายิ่งของชาวพุทธ ความเป็นมาของต้นพระศรีมหาโพธิ์ทั้ง ๔ ต้น มีดังนี้^{๒๓}

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๑ เป็นสหชาติกับพระพุทธเจ้าที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับวันที่พระโศภิตวัตรประสูติ ต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นพันธุ์ไม้ที่พระโคตมพุทธเจ้าทรงประทับตรัสรู้ โดยที่พระองค์ทรงได้รับการถวายหญ้า ๘ กำ (บางคนบอกว่าเป็นหญ้าคา เอกสารบางอย่างบอกว่า เป็นหญ้ากุสะหรือตะไคร้หอม) จากโศภิตยะพราหมณ์ เพื่อปูเป็นที่ประทับเมื่อใกล้รุ่งของวันเพ็ญเดือน ๖ จึงตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและหลังจากที่พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว ได้มีผู้เลื่อมใสศรัทธามากกราบไหว้ต้นพระศรีมหาโพธิ์กันเป็นจำนวนมากแต่อย่างไรก็ตาม ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้มีอายุมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๒ สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชกษัตริย์ชาวพุทธผู้ยิ่งใหญ่ผู้ทรงให้ความเคารพรักต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นอย่างยิ่งพระองค์จะเสด็จไปนมัสการต้นพระศรีมหาโพธิ์อยู่ตลอดทั้งเข้าเย็น เมื่อต้นพระศรีมหาโพธิ์มีอายุได้ ๒๗๒ ปี ได้มีพระมเหสีของพระองค์คือพระนางตติยารักษิต (มเหสีองค์ที่ ๔) ที่ไม่ทรงพอพระทัยพระเจ้าอโศก ที่ได้เอาใจใส่ต้นพระศรีมหาโพธิ์มากเกินไปที่จะทรงสนพระทัยต่อพระนางเหมือนที่เคยผ่านมาจึงได้ให้คนนำเอายาพิษและน้ำร้อนไปรดที่โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์จนต้องตายไปในที่สุดบางแห่งบอกว่าพระนางเอาเงี่ยงกระเบนมีพิษมาทิ่มรากต้นพระศรีมหาโพธิ์ จนต้นพระศรีมหาโพธิ์ตาย เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชทรงทราบ พระองค์ถึงกับทรงวิสัณญ์ภาพล้มสลบลง ทรงเสียพระทัยเป็นอย่างยิ่งและได้ทรงรับสั่งให้คนนำเอาน้ำนมโค ๑๐๐ หม้อ ไปรดที่บริเวณรากของต้นพระศรีมหาโพธิ์ทุกวันและพระองค์ก็ทรงนอนคว่ำหน้าลงกับพื้นเหมือนกับการกราบไหว้ของพระทิเบต พร้อมกับทรงตั้งสัตยาธิษฐานว่าถ้าต้นพระศรีมหาโพธิ์ไม่แตกหน่อขึ้นมาก็จะไม่ทรงลุกขึ้น แต่ได้เกิดเหตุอัศจรรย์เป็นอย่างยิ่งที่มีหน่อโพธิ์งอกขึ้นมาใหม่ ยังทรงโสมนัสให้กับพระองค์เป็นอย่างมากต่อมาพระองค์

^{๒๑} สมเด็จพระญาณสังวรราชนานาภิบาล, *ตำนานพุทธเจดีย์*, (กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๙-๑๐.

^{๒๒} กรมศิลปากร, *การขุดแต่งโบราณสถานที่ย้ายมาดอน จันทมหาราชคาม*, ปีที่ ๒๔ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม ๒๕๓๒), หน้า ๘๐ - ๘๑.

^{๒๓} สุริย ภูมิอมร, “ศรีมหาโพธิ์ต้นไม้ที่มีคนกราบไหว้มากที่สุดในโลก”, *ศิลปวัฒนธรรม*, ปีที่ ๑๓, ฉบับที่ ๗ (ธันวาคม ๒๕๓๕), หน้า ๒๖.

จึงทรงรับสั่งให้ก่อกำแพงล้อมรอบเพื่อป้องกันอันตรายที่อาจจะเกิดขึ้นกับต้นโพธิ์ได้อีกรวมอายุของต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นแรกประมาณ ๓๕๒ ปี

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๒ มีอายุยืนมาจนกระทั่งถึงสมัยของพระเจ้าสาธกกาฬศิริราชอินทราแห่งแคว้นเบงกอลที่พระองค์ได้เกิดการแข็งข้อต่อพระเจ้าปुरुณวรมาได้มาพบกับต้นพระศรีมหาโพธิ์เข้าและไม่ทรงพอพระทัยเนื่องเพราะพระองค์นับถือศาสนาฮินดู จึงได้ให้คนทำลายต้นพระศรีมหาโพธิ์รานกิ่ง ตัดต้นและขุดรากต้นพระศรีมหาโพธิ์ ใช้ฟางอ้อยสุ่ม ใช้น้ำมันราดทำการเผาต้นพระศรีมหาโพธิ์และทรงรับสั่งให้ทำลายพระพุทธรูปในวิหารทั้งหมด แต่มีอำมาตย์ที่เป็นชาวพุทธไม่กล้าทำลายพระพุทธรูปจึงได้ใช้วิธีการเอาแผ่นอิฐมาก่อเป็นกำแพงกั้นพระพุทธรูปไว้อย่างมิดชิดพร้อมกับตั้งประทีปโคมไฟบูชาไว้ภายในกำแพงที่กั้นปิดไว้หลังจากนั้น ๗ วันพระเจ้าสาธกกาฬศิริราชได้รับผลกระทบที่พระองค์ได้ทรงกระทำขึ้นมา ทำให้เกิดแผลพุพองทั่วทั้งพระวรกายของพระองค์ อาเจียนเป็นพระโลหิตและสิ้นพระชีพิตักษัยอย่างอนาถที่พุทธคยา ในช่วงเวลานั้นพระเจ้าปुरुณวรมาเสด็จมาถึงพอดี จึงตีทัพของเบงกอลแตกพ่าย เมื่อพระองค์ได้มาพบเห็นต้นพระศรีมหาโพธิ์ล้มเช่นนั้นก็ทรงเสียพระทัยเป็นอย่างมากจึงรับสั่งให้ทหารพร้อมด้วยชาวบ้านร่วมกันไปรีดน้ำนมโค ๑,๐๐๐ ตัวและเอาน้ำนมไปเทราดบริเวณที่มีการเผาต้นพระศรีมหาโพธิ์ พระองค์ทรงนอนคว่ำหน้าลงกับพื้น และทรงตั้งจิตอธิษฐานว่าถ้ามาตรแม้นหน่อแห่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ยังไม่งอกขึ้นตราบใดข้าพเจ้าก็จักไม่ยอมจากไปจากสถานที่แห่งนี้ข้าพเจ้าขอยอมถวายชีวิตเพื่อบูชาอุทิศต่อพระศรีมหาโพธิ์ตลอดชั่วลมปราณด้วยสัจจาจากิริยาอธิษฐานของพระองค์ทำให้หน่อที่ ๒ ของต้นพระศรีมหาโพธิ์งอกขึ้นมาน่าอัศจรรย์ยังทรงให้พระองค์เกิดปีติโสมนัส เป็นอย่างมากจึงได้จัดสร้างกำแพงล้อมต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้นไว้อย่างแน่นหนาเพื่อป้องกันมิให้ศัตรู เข้ามาทำลายได้อีกต่อไป รวมอายุต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๒ ได้ ๘๗๑-๘๘๑ปี

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๓ นี้ได้เจริญเติบโตมาระยะหนึ่งก็ได้รับการรบกวนจากกษัตริย์มุสลิมของอินเดีย ซึ่งตรงกับช่วง พ.ศ. ๑๒๐๐ เศษ วิหารต่างๆ โดยรอบของต้นพระศรีมหาโพธิ์ถูกทำลายด้วยน้ำมือของชาวมุสลิม หลังจากนั้น พื้นที่บริเวณนี้ถูกปล่อยให้รกร้าง แต่โชคที่ชาวมุสลิมไม่ได้ทำลายต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่สามแต่อย่างใด

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๐๕ ท่านเซอร์คณิงแฮม (Sir Canningham) ได้เดินทางไปพุทธคยา และได้มีการรายงานไว้ว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๓ มีอายุมากแล้ว ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๐๔ ท่านเซอร์คณิงแฮมได้เดินทางไปพุทธคยาอีกครั้งหนึ่งและได้พบว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์ทรุดโทรมมากประชาชนชาวฮินดูในบริเวณนั้นได้ตัดกิ่งก้านต่างๆ ไปทำเชื้อเพลิง ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๐๕ ได้ลงมือทำการสำรวจถึง ๒ ครั้ง และได้ทำการขุดค้นอย่างจริงจังในปี พ.ศ. ๒๔๑๔ จึงทำให้พุทธคยากลับมามีความสำคัญขึ้นมาอีกครั้ง หลังจากที่ถูกทิ้งร้างไปเป็นเวลานาน^{๒๔} โดยเฉพาะเมื่อมีการตั้งมหาโพธิสมาคมและในปี พ.ศ. ๒๔๑๘ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้ได้ล้มลงไปทางทิศตะวันตก ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่สามมีอายุประมาณ ๑,๒๕๘-๑,๒๗๘ปี มีพุทธศาสนิกชนชาวลังกาท่านหนึ่ง

^{๒๔} อัครพงษ์ คำคุณ, โพธิ์ : เรื่องที่เรายังไม่รู้ในพระศรีมหาโพธิ์ จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ, หน้า ๖๐.

นามว่าอนาคาริกธรรมปาน ซึ่งหลังจากที่ท่านได้จาริกแสวงบุญมายังพุทธคยาในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ แล้วนั้น ท่านจึงมีจุดประสงค์เพื่อที่จะฟื้นฟูพระพุทธศาสนาที่เคยหมดสิ้นไปในอินเดียให้กลับคืนมา^{๒๕}

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๔ เป็นต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ยังคงยืนต้นตระหง่านอยู่ที่พุทธคยา ในปัจจุบัน เป็นหนึ่งในสองหน่อที่แตกขึ้นมาจากต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่สามที่ล้มลง ท่านเซอร์คณิงแฮมได้ขุดหน่อที่สมบูรณ์ขึ้นมาปลูกเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๓ โดยปลูกไว้ให้ห่างจากพื้นที่เดิมที่เป็นชายฝั่งแม่น้ำเนรัญชราไปประมาณ ๑๐๐ เมตร ปัจจุบัน ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้มีอายุได้ ๑๒๓ ปี มีความสูงกว่า ๘๐ ฟุต มีขนาดลำต้นใหญ่ขนาด ๓ คนโอบ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้ได้รับการดูแลเป็นพิเศษ เป็นสมบัติของชาวพุทธทั้งหลายและได้รับการตรวจสอบสภาพอยู่ทุกสัปดาห์

ในทางพระพุทธศาสนาคำว่า “ต้นพระศรีมหาโพธิ์” มิได้หมายถึงชื่อพันธุ์ไม้แต่เป็นชื่อที่ใช้เรียกต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ได้รับเฝ้าขณะที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้เพราะคำว่า “โพธิ์” หมายถึง ตรัสรู้นั่นเอง ดังนั้นพระพุทธเจ้าตั้งแต่อดีตกาลล่วงมาถึงพระสมณโคดมและรวมถึงพระอนาคตพุทธเจ้าต่างก็ตรัสรู้ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ทั้งสิ้นเพียงแต่ว่าต่างพันธุ์กันออกไป เช่น พระศรีอาริยมุตไตรยจะตรัสรู้ภายใต้ต้นกาคะทิง เป็นต้น สำหรับพระสมณโคดมหรือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราตรัสรู้ภายใต้ต้นอัสสัตถพฤกษ์หรือโอบเชยซึ่งเป็นไม้ในสกุล *Ficus Religiosa* L. วงศ์ Moraceae มีใบคล้ายรูปหัวใจดังนั้นพันธุ์ไม้ชนิดนี้ ปัจจุบันจึงนิยมเรียกกันว่า ต้นพระศรีมหาโพธิ์^{๒๖}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายเรื่องของต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ว่า “ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ตรัสรู้ที่เป็นหน่อของต้นเดิมที่คยาได้ปลูกเป็นต้นแรกในสมัยพุทธกาล (ปลูกจากเมล็ด) ที่ประสูติพระเชตะวันโดยพระอานนท์เป็นผู้ดำเนินการตามความปรารถนาของอนาถบิณฑิกเศรษฐีและเรียกชื่อว่าอานันทโพธิ์ หลังพุทธกาลในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระนางสังฆมิตตาเถรีได้นำกิ่งด้านขวาของต้นมหาโพธิ์ที่คยานั้นไปมอบแด่พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงปลูกไว้ ณ เมืองอนูราธปุระ ในลังกาทวีปซึ่งได้ชื่อว่าเป็นต้นไม้เก่าแก่ที่สุดในประวัติศาสตร์ที่ยังคงมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน...” ในกาลิงคโพธิชาดก ได้มีการระบุเรื่องราวที่ชาวเมืองสาวัตถีที่ได้ถามพระอานนท์ว่า ควรจะมีอะไรไว้สักการบูชาแทนพระพุทธองค์พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสกับพระอานนท์ในเวลาต่อมาว่า ให้ปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นราชสักการะ พระพุทธองค์ได้ทรงอนุญาตให้นำเอาเมล็ดของต้นพระศรีมหาโพธิ์มาเพาะและปลูกไว้ที่ด้านหน้าประตูทางเข้าเขตวันมทวิหาร เมืองสาวัตถี เพื่อพุทธบริษัทจะได้อำนาจสักการบูชาแทนพระพุทธองค์ในเวลาที่จะพระพุทธองค์ไม่ได้เสด็จมาประทับอยู่ ณ ที่นั้น^{๒๗} ซึ่งการปลูกต้นไม้ย่อมดีกว่าการสร้างสารริกเจดีย์ ดังข้อความที่ว่า “ดูกรอานนท์ ดีแล้วท่านจงนำไปปลูกเถิด เมื่อท่านนำพืชต้นพระศรีมหาโพธิ์มาปลูกไว้แล้ว แม้ถึงตลาคตจะเที่ยวจาริกไป ก็จักเป็นประหนึ่งว่า ตลาคตอยู่ในเขตวันเนืองนิตย์”

สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้กล่าวว่า ในเช้าของวันพุธขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ปีระกา ก่อน พ.ศ. ๒๔๕๕ นางสุชาดาผู้เป็นธิดาของคหบดีกัมมพิณผู้มั่งคั่ง

^{๒๕} พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “ตำนานต้นโพธิ์”, ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ ๒๐, ฉบับที่ ๔ ก.พ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๑๖-๑๑๗.

^{๒๖} สมบัติ พลายน้อย, พุทธนิยาย, (กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, ๒๕๑๒), หน้า ๔๐๙-๔๑๔.

^{๒๗} อัครพงษ์ คำคุณ, โพธิ์ : เรื่องที่เรายังไม่รู้ในพระศรีมหาโพธิ์จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ, หน้า ๗๐.

แห่งบ้านเสนานิคม ตำบลอุรุเวะลานางปรารถจะทำการบวงสรวงเทวดา ด้วยข้าวมธุปายาส คือ ข้าวสุก หุงด้วยน้ำนมโคล้วนเสร็จแล้วจัดลงในถาดทองซึ่งก่อนหน้านี้นางได้บนบานเทวดาไว้ว่า ขอให้นาง ได้สามีที่มีตระกูลเสมอกันและขอให้ได้บุตรคนแรกเป็นชาย ซึ่งนางก็ได้สิ่งที่นางขอทุกประการ จากนั้นนางจึงได้นำเอาถาดทองพร้อมด้วยข้าวมธุปายาสอันประณีตไป ณ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เมื่อไปถึงนางก็ได้เห็นพระพุทธรองค์ ซึ่งสง่างามด้วยพระรัศมี มีวรรณะผิวพรรณที่ผ่องใสประทับนั่งอยู่ ณ ที่นั้นโดยอาการสงบนิ่ง นางจึงเข้าใจว่า พระพุทธรองค์ คือ เทวดามาปรากฏให้เห็นนางดีใจมาก จึงเข้าไปน้อมถวายข้าวมธุปายาสพร้อมถาดทองคำ เมื่อพระองค์ทรงเสร็จจากการทรงน้ำ ที่แม่น้ำเนรัญชราแล้ว จึงเสด็จขึ้นมาเสวยจนหมด จากนั้นก็ทรงลอยถาดทองคำในแม่น้ำพร้อมกับ ทรงอธิษฐานเสี่ยงพระบารมีว่า หากว่าจะตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ ขอถาดทองใบนี้จงลอยทวน กระแสน้ำขึ้นไป ซึ่งถาดก็ลอยทวนกระแสน้ำจริงๆ เมื่อพระองค์ได้ทรงทอดพระเนตร เห็นเป็นนิมิตหมายอันดีเช่นนั้น ก็ทรงมั่นพระทัยว่าจะต้องได้ตรัสรู้แน่นอน ต่อมาพระองค์ ก็เสด็จมายังสาละวัน(ป่าไม้สาละ) ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ประทับพักที่ใต้ร่มไม้สาละ จนกระทั่ง พระอาทิตย์บ่ายคล้อยพระองค์จึงเสด็จกลับมาที่ต้นพระศรีมหาโพธิ์อีกครั้งในระหว่างทางได้พบกับ โสถถียพราหมณ์คนหาบหญ้า พราหมณ์นั้นเกิดความเลื่อมใสมาก จึงน้อมถวายหญ้าคาที่หาบมา แต่พระพุทธรองค์จำนวน ๘ กำ^{๒๘}

ด้านของพระมหาตมเรก พุทธยานันโท ได้กล่าวถึงหญ้าคา ๘ กำมือว่า หมายถึง อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะหญ้าคาเป็นสิ่งที่สอนคนได้ดี มีลักษณะเฉพาะตัว มีความแหลมคม และคนที่มีความแหลมคม มีจิตใจที่สะอาด ท่านเปรียบเหมือนกับหญ้าคา คนที่จะเดินทาง สายอริยมรรคมีองค์ ๘ ต้องเป็นคนที่มีความแหลมคม และต้องเป็นคนที่จิตใจสะอาด ใจสะอาด เหมือนกับรากหญ้าคา หมายความว่า รากจะเจาะแทงไปหาอาหารที่ไหนก็ได้ แหลมคมในที่นี้ ไม่ได้หมายความว่าจะไปเอาเปรียบผู้อื่น แต่แหลมคมเพื่อจะทำให้ตัวเองให้สะอาด^{๒๙}

สรุป "โพธิ" หมายถึง การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นต้นไม้ที่ พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้เป็นพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณหรือพระสัพพัญญูของพระพุทธเจ้า ต้นพระ ศรีมหาโพธิ์เป็นสหชาติของพระพุทธเจ้า เป็นสังเวชนียสถาน ถิ่นว่าบริโกทเจติย ต้นไม้อนุสาวรีย์ ของพระพุทธเจ้า เป็นสัญลักษณ์ประจำพระพุทธศาสนา

ต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นพันธุ์ไม้ที่เป็นที่เคารพนับถือของชาวพุทธมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพระพุทธประวัติมีอยู่ ๒ ต้นด้วยกัน คือ ที่พุทธคยา สถานที่ตรัสรู้ และต้นอนันทโพธิ์ ณ วัดเชตวันมหาวิหาร ซึ่งต้นอนันทโพธิ์ยังคงยืนต้นมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่สืบมาจากหน่อโพธิ์ตรัสรู้ที่พุทธคยาหรือต้นที่เป็นอุทเทสิกเจติย ในปัจจุบันมี ๓ ต้นด้วยกัน คือ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ตรัสรู้ที่พุทธคยา, ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เมืองอนูราธปุระและต้นอนันทโพธิ์ วัดพระเชตวันมหาวิหาร

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

^{๒๙} พระมหาตมเรก พุทธยานันโท, **คู่มือการเจริญสติ**, (แพร่ : ภาพพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๓๘ – ๓๙.

๒.๒ ลักษณะทางพฤกษศาสตร์และธรรมชาติของต้นพระศรีมหาโพธิ์

โพธิ์เป็นไม้ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติเหมือนไม้อื่นๆทั่วไป โดยที่มนุษย์เราได้แยกแยะชนิดของไม้ ออกตามลักษณะที่แตกต่างกัน ไม้ทั้งหลายเหล่านั้นจึงถูกแยกออกเป็นตระกูล (Family) เป็นวงศ์ (Genus) เป็นชนิดของไม้ (Species) เป็นชนิดไม้อย่อย (Subspecies) และเป็นสายพันธุ์ (Variety) บางทีก็แยกไม้ ออกเป็นกลุ่มตามคุณสมบัติ และความศรัทธาของมนุษย์อันจะพึงมีกับต้นไม้นั้น และในบรรดาต้นไม้ที่มีอยู่ในโลกนี้ที่เป็นที่ได้รับการเทิดทูนบูชาจากมนุษย์มากที่สุด คือ “ต้นพระศรีมหาโพธิ์”^{๓๐}

โพ (มักเขียนว่าโพธิ์) คำว่า “โพ” มาจากภาษาสิงหลเป็นพืชพื้นเมืองของอินเดีย, เนปาล, ศรีลังกา, ตะวันตกเฉียงใต้ของจีนและอินโดจีนเป็นต้นไม้ขนาดใหญ่ที่มีการผลัดใบในฤดูร้อน นอกจากนี้แล้วโพธิ์ยังมีชื่อเรียกอื่นๆอีก เช่น ต้นปู ต้นโพต้นศรีมหาโพธิ์ ต้นย้อม ต้นสะหลี (เหนือ) เป็นต้น โพธิ์เป็นไม้ที่ให้ร่มเงาและทนต่อสภาพแวดล้อมต่างๆ ได้ดี

ต้นพระศรีมหาโพธิ์มีชื่อเดิม คือต้นปีปปัน(pipal)หรืออัสสัตถพฤกษ์ชาวลังกาเรียกว่า Bohdi tree ต่อมาถูกเรียกว่าต้นโพธิ์หรือต้นพระศรีมหาโพธิ์อันแปลว่าต้นไม้เป็นที่อาศัยตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ในพระสูตรตันตปิฎกได้กล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้าองค์ที่ ๒๘ พระนามว่า พระโคตมพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญเพียรประพาสทุกฤกษ์อยู่ยาวนานถึง ๖ ปีจึงได้ประทับตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมโพธิญาณ ณ คุ้งไม้อัสสัตถะ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชราปัจจุบันต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่สำคัญที่สุดอยู่ที่พุทธคยา ประเทศอินเดียแต่ไม่ใช่ต้นเดิมที่มีมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล เป็นต้นที่แตกหน่อมาจากต้นเดิม

ต้นพระศรีมหาโพธิ์อยู่ในวงศ์ Moraceae มีชื่อทางวิทยาศาสตร์ว่า Sacred Fig หรือ *Ficus religiosa* L. เดิมเรียกว่า *Urostigma religiosum* Gasp, *Urostigma affine* Miq. หรือ *Ficus affini* Griff. อยู่ในสกุลโพ หรือสกุลไทรหรือสกุลมะเดื่อ (อังกฤษ: Fig) เป็นสกุลของไม้ยืนต้นในวงศ์ Moraceae สกุลหนึ่งใช้ชื่อสกุลว่า *Ficus* เดิมถูกจัดให้อยู่ในตระกูล Urticaceae

โพธิ์มีชื่อเรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า Bodhi Tree, The Peepal Tree, Bo Tree คนอินเดียเรียกว่า Pipal Tree Peepul Tree Bodhi Tree Bodhi Tree, คนทมิฬเรียกว่า อะราซิ (Arasi)

ภาษาบาลีเรียกว่า โพธิรุกข บ้างก็เรียกว่า อัสสัตถพฤกษ์ ที่เบงกอลเรียกต้นพระศรีมหาโพธิ์ว่า อัสสัตถ (Aswattha) คนฟิลิปปินส์เรียกว่า ต้นโพ (Bo) คนพม่าเรียกว่า *NyaungBawdi* ขณะที่คนทางเหนือของไทยเรียกว่า สะหลี หรือ สรี คนเขมรเรียกต้นพระศรีมหาโพธิ์ว่า ปู คนมาเลเซียเรียกว่า PokokAra^{๓๑}

ลักษณะทั่วไปของต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้นเป็นต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่ มีความสูงประมาณ ๓๐ – ๔๐ เมตร ลำต้นมีเส้นผ่าศูนย์กลางได้ถึง ๓ เมตรเป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ผลัดใบ แต่จะผลิใบใหม่ในเวลาอันรวดเร็ว มีเรือนยอดแผ่กว้างเป็นพุ่มกลม ลำต้นเป็นพูพอนเกลี้ยงเกลารวม

^{๓๐} สุริย ภูมิอมร, พระศรีมหาโพธิ์ ต้นไม้ที่มีคนกราบไหว้มากที่สุดในโลกในพระศรีมหาโพธิ์จาก ชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ, หน้า ๒๒.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

มีรากอากาศเปลือกต้นสีน้ำตาลปนเทา ยางสีขาว ดอกมีขนาดเล็กจำนวนมากอยู่บนฐานรองดอก ผลมีรูปร่างกลม สีชมพูอมม่วง พอแก่สีแดงคล้ำ ติดอยู่ตอนปลายๆ กิ่งขยายพันธุ์โดยเมล็ดและปักชำ

ใบ เป็นพืชใบเดี่ยว เรียงสลับ โปธิ์มีใบเป็นรูปหัวใจ ใบโปธิ์จะเป็นมันใบมีรูปร่างของโคนใบกว้างและมียอดใบแหลม ใบยาว ใบอ่อนจะมีสีเขียวอ่อนๆ แต่พอใบแก่จัดใกล้ร่วงจะกลายเป็นสีเหลืองทอง ผิวใบเกลี้ยงและเป็นมันเนื้อใบค่อนข้างหนา ก้านใบเล็ก มีความยาวประมาณ ๑๐ – ๑๗ เซนติเมตร กว้าง ๘ – ๑๒ เซนติเมตร ก้านใบยาว ๖ – ๑๐ เซนติเมตร ปลีที่หุ้มส่วนยอดอ่อนจะเป็นสีครีมหรือสีงาช้างอมชมพู เมื่อเกิดการแตกใบใหม่ใบจะเป็นสีแดงอ่อนหรือสีเขียวอ่อน ในอินเดีย ต้นพระศรีมหาโพธิ์จะผลัดใบในวันพระ ซึ่งตรงกับวันที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน

ใบโปธิ์มีเส้นใบอยู่ ๘ คู่ ใบโปธิ์จะไม่อยู่นิ่งแต่จะพลิ้วไหวอยู่ตลอดเวลาเนื่องมาจากก้านใบเล็ก เป็นที่น่าสังเกตอยู่ว่าต้นโปธิ์นั้นไม่ใช่ไม้ธรรมดาที่ผลัดใบในช่วงฤดูร้อน หากแต่เพิ่มความเขียวในยามที่พระอาทิตย์มีความร้อนแรง

ดอก กลีบดอกมี ๘ กลีบ ดอกตัวผู้มีน้อย แต่จะอยู่ใกล้ๆกับฐานรองดอกซึ่งจะมีเกสรตัวผู้ ๑ อัน ก้านดอกตัวผู้สั้น มีปลายบนเป็นรูปกลม ดอกตัวเมียมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางครึ่งนิ้ว ดอกตัวเมียมีสีม่วงเข้ม ฐานของกลีบดอกกว้าง ผลมีรูปร่างกลม มีสีอมชมพูม่วง ออกดอกเป็นช่อ เป็นกระจุกอยู่ตามซอกใบและปลายกิ่งมีดอกตลอดปีและเนื่องจากต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นไม้ศักดิ์สิทธิ์ จึงไม่ได้มีการนำมาปลูกรอบๆบริเวณบ้านหากแต่จะมีการปลูกไว้ตามบริเวณวัดหรือสถานปฏิบัติธรรมต่างๆ ถ้าปลูกต้นโปธิ์ในที่ชุ่มชื้น โปธิ์จะมีใบเขียวตลอดทั้งปี แต่ถ้าปลูกในที่แห้งแล้งโปธิ์จะมีการผลัดใบ^{๓๒}

ผล ผลของต้นโปธิ์มีขนาดเล็กมีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๑ - ๑.๕ เซนติเมตร ผลมีสีเขียวเมื่อสุกจะมีสีม่วง มีผลสดแบบผลของมะเดื่อ มีรูปร่างทรงกลมสีม่วงดำออกผลตลอดปี

ยอดอ่อนของต้นพระศรีมหาโพธิ์สามารถใช้แกัโรคผิวหนังได้ ส่วนใบโปธิ์อ่อน ใช้กินเป็นอาหารได้เช่นกันนำไปใช้เลี้ยงหนอนไหม เหมาะที่จะเป็นอาหารของแพะ และแกะโดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้งที่มีความขาดแคลนพืชอาหารสัตว์ นอกจากนี้แล้วในใบอ่อนยังพบว่ามีปริมาณของโปรตีนที่มีมากถึง ๑๓.๙ %^{๓๓} และธาตุหินปูนสูงแกัโรคผิวหนัง

ผลของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ใช้กินเป็นอาหารได้ มีฤทธิ์เป็นยาระบายอ่อนๆ ผลของต้นพระศรีมหาโพธิ์ยังเป็นแหล่งอาหารของสัตว์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนกชนิดต่างๆ โดย Troup ได้บอกว่าการพิราบเขียว (Green Pigeon) ชอบกินผลของต้นพระศรีมหาโพธิ์มาก นอกจากนี้แล้วลิงก็ชอบกินผลของต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วย และคนก็ทานผลของต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วยเช่นกัน สำหรับในประเทศอินเดียเมื่อเกิดความขัดสนขึ้นมาก็จะนำเอาผลของต้นพระศรีมหาโพธิ์มาทาน^{๓๔} ในเอกสารของจีนได้กล่าวถึงการนำผลของต้นพระศรีมหาโพธิ์มาแปรรูปเป็นผลไม้ดองหรือผลไม้ตากแห้ง ซึ่งคนจีนเรียกว่า “ฟุติ้ว (Phu-ThiKuo)”^{๓๕} ส่วนเมล็ดมีฤทธิ์เป็นยาเย็น ใช้ชอมแซม

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

^{๓๓} Monin. S.A. & S.A. Ray., *Leavea As CateleFoider*, (India. Izatnagar, 1942), P. 150.

^{๓๔} Ambauta.S.P.,*The useful Plants of India*, (New Delhi, Publication & Information Directorate CSIR, 1986), P. 223.

^{๓๕} Needham J., *Science and Civilation in China*. (Cves Books, 1986,), P.114 and 459.

ส่วนที่สีกหรือในร่างกาย และเป็นยาระบายนอกจากนี้แล้วยางของต้นพระศรีมหาโพธิ์ยังสามารถนำไปใช้ในการอุดรอยร้าวต่างๆได้ ยางเมื่ออยู่ในสภาพที่แห้งจะแข็ง^{๓๖}

ต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้นมิใช่แต่จะมีคุณค่าทางด้านการเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาหรือเป็นเพียงบังใบให้ความร่มเย็นเท่านั้น ส่วนเปลือกยังสามารถย้อมเปลี่ยนผ้าขาวให้กลายเป็นสีส้มได้ นอกจากนี้แล้วต้นพระศรีมหาโพธิ์ยังมีประโยชน์ต่อสุขภาพเป็นอย่างมากจากข้อมูลของกระทรวงสาธารณสุข ระบุว่าเปลือกของต้นพระศรีมหาโพธิ์เมื่อนำมาชงกับน้ำจะช่วยบรรเทาอาการโรคทางเดินอาหารได้ ในขณะที่งานวิจัยของคณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดลที่ได้ทำการพิสูจน์มาแล้วว่าเปลือกของต้นพระศรีมหาโพธิ์ช่วยลดระดับน้ำตาลในเลือดได้ และยังมีการค้นคว้าทดลองใช้สารสกัดจากเปลือกต้นพระศรีมหาโพธิ์ไปเป็นส่วนผสมในยาสีฟันซึ่งผลของการทดลองที่ได้พบว่าสามารถช่วยลดอาการอักเสบของเหงือกได้ ทำให้เหงือกแข็งแรง ไม่บวม ไม่ร่น ลดการสะสมของเชื้อแบคทีเรียและทำให้ฟันสะอาดต่อเนื่องยาวนานได้ถึง ๑๒ ชั่วโมง ซึ่งนับเป็นอีกหนึ่งทางเลือกสำหรับผู้รักในพืชสมุนไพรเพื่อสุขภาพ

นอกจากนี้แล้วยังมีการค้นพบถึงสรรพคุณทางด้านพืชสมุนไพรอื่นๆของต้นพระศรีมหาโพธิ์ อีกมากมาย เช่น เปลือกใช้แก้เจ็บคอแก้ปวดฟัน และรากฟันเป็นหนอง สมานแผล ห้ามเลือด แก้โรคหนองใน แผลเปื่อยกล่อมเนื้อเข้าบวม โรคผิวหนัง ใช้เป็นยาระบาย และใช้ทำเป็นยาชง, รากใช้รักษาโรคเหงือกและโรคเก๊าต์ ผลใช้เป็นยาระบาย ช่วยย่อยอาหาร แก้กะหาย แก่โรคหัวใจ โรคหืด และช่วยขับพิษ เมล็ดช่วยลดไข้ และแก้โรคกระเพาะปัสสาวะอักเสบ, ใบใช้รักษาโรคคางทูม โรคท้องผูกท้องร่วง ส่วนยางใช้รักษาโรคหูด ริดสีดวงทวาร

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ปลูกที่อินเดียนั้น บางครั้งก็เพาะมาจากเมล็ดที่มีขนาดเล็ก เมล็ดโพธิ์มีความงัน (dormancy) สูง จึงสามารถงอกได้น้อยในสภาพธรรมชาติแต่ถ้าเมล็ดได้ผ่านระบบขับถ่ายของนกก็จะงอกได้ดี ในกรณีที่เพาะกล้าของต้นโพธิ์จึงจำเป็นที่จะต้องลดความงันลงก่อนผลของต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่สูง สามารถนำมาล้างเอาเนื้อเยื่อออก แล้วจึงตากแห้ง เนื่องจากเมล็ดมีความงันสูงจึงสามารถเก็บรักษาไว้ได้หลายปี หรือจะใช้กิ่งที่มีขนาดความยาวถึง ๒ เมตร และควรมีความโตของกิ่งมากกว่า ๕ เซนติเมตรก็ได้กล้าของต้นพระศรีมหาโพธิ์ได้พัฒนาระบบรากให้มีความแข็งแรงเติบโตได้เร็ว ต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นไม้ที่ชอบแสงแดดมาก จึงทนต่อสภาพความร้อนแรงได้ดี แม้เมื่อปลูกให้ได้รับแสงจากดวงอาทิตย์โดยตรง ต้นพระศรีมหาโพธิ์มีความทนทานต่อความแปรปรวนของสภาพดินฟ้าอากาศ จากรายงานของ ดร.ทรูป กล่าวว่า ในปี ๒๔๔๒-๒๔๔๓ ได้เกิดความแห้งแล้งมากในปาอุดห์ (Oudh) ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง พบว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์มีความทนแล้งมากและผ่านวิกฤตการณ์ความแห้งแล้งได้ทั้งสองกรณี ในบางพื้นที่ของอินเดีย โดยเฉพาะในพื้นที่บางแห่งของพุทธคยาได้มีการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์สองข้างถนน^{๓๗}

ต่อมาได้มีการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์กันอย่างกว้างขวางทั่วประเทศอินเดียและได้เจริญรอยตามแนวความคิดของพระเจ้าอโศกมหาราช แม้กระทั่งพื้นที่ในบางส่วนของเทือกเขาหิมาลัย

^{๓๖} สุรีย์ ภูมิอมร, พระศรีมหาโพธิ์ ต้นไม้ที่มีคนกราบไหว้มากที่สุดในโลกในพระศรีมหาโพธิ์จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ, หน้า ๔๙.

^{๓๗} Troup, R.S., *The Silviculture of Indian Trees*, Clarendon Press, P.873.

ซึ่งมีระดับความสูงถึง ๕,๐๐๐ ฟุต ก็มีการปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วยเช่นกัน แต่ในบริเวณด้านตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียเท่านั้นที่มีการปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์น้อย^{๓๘}

สรุป ต้นพระศรีมหาโพธิ์นี้เป็นต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่ มีความสูงประมาณ ๓๐ – ๔๐ เมตร ลำต้นมีเส้นผ่าศูนย์กลางได้ถึง ๓ เมตร มีเรือนยอดแผ่กว้างเป็นพุ่มกลม ลำต้นเป็นพูพอนเกลี้ยงเกล่า เป็นที่น่าสังเกตอยู่ว่าต้นโพธิ์นั้นไม่ใช่ไม้ธรรมดาที่ผลัดใบในช่วงฤดูร้อน หากแต่เพิ่มความเขียวในยามที่พระอาทิตย์มีความร้อนแรง แม้กระทั่งพื้นที่ในบางส่วนของเทือกเขาหิมาลัย ซึ่งมีระดับ ๕,๐๐๐ ฟุต ก็มีการปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วยเช่นกัน ต้นพระศรีมหาโพธิ์มีระบบรากที่แข็งแรง เติบโตได้เร็ว เป็นต้นและยังเป็นไม้ที่ขอบแสงแดดมากจึงทนต่อสภาพความร้อนได้ดี แม้ปลูกให้ได้รับแสงจากดวงอาทิตย์โดยตรงและต้นศรีมหาโพธิ์มีความทนแล้งมาก จึงเป็นต้นไม้ที่ปลูกขึ้นได้ง่ายและมีอายุยืนยาว

๒.๓ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ของเทพเจ้า

คนที่นับถือศาสนาฮินดูได้มีพิธีกรรมทางศาสนาหลายอย่างที่เกี่ยวข้องกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ มีการเทน้ำจากเหยือกเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว แต่ในบางครั้งชาวฮินดูจะแขวนหม้อดินบรรจุน้ำไว้ที่กิ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ มีการเติมนมเปรี้ยว นมสด น้ำและงา วันละสองครั้ง กล่าวกันว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์จะช่วยส่งอาหารเหล่านั้นไปยังญาติมิตรที่ล่วงลับไปแล้วได้ ส่วนหญิงสาวฮินดูที่มีศรัทธาแรงกล้าจะทำพิธีบวงสรวงต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วยเช่นกันและในบางครั้งก็จะเอากิ่งแห้ง ของต้นพระศรีมหาโพธิ์มาบูชา หรือบางทีก็เอากิ่งสดเผาบูชา ซึ่งตามหลักของศาสนาฮินดูแล้ว จะมีการนำดอกไม้ขาว แป้งสีแดง และทำการจุดธูปบูชาขณะกราบไหว้ ทั้งนี้ชาวฮินดูมีส่วนที่เหมือนกับคนไทย คือ เมื่อได้กราบไหว้ต้นพระศรีมหาโพธิ์แล้วทำให้มีจิตใจที่เป็นปิติ สงบ ไม่ฟุ้งซ่านปัจจุบันคนฮินดูจะไปไหว้ต้นพระศรีมหาโพธิ์กันทุกวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๗ ในการไปไหว้นั้นจะมีการเตรียมอาหารพวกน้ำผึ้ง น้ำตาล เนย และจะนิยมเดินรอบต้นพระศรีมหาโพธิ์ อาจจะเดินรอบเดียวหรือหลายรอบก็ได้ หากมีการเดินหลายรอบจะนิยมเดิน ๘, ๑๑, ๒๘, ๕๔ หรือ ๑๐๘ รอบ

นอกจากนี้แล้วผู้หญิงในศาสนาพราหมณ์ และศาสนาฮินดูต่างก็มีความเชื่อว่าเธอทั้งหลายเหล่านั้นควรอย่างยิ่งที่จะบูชา “ต้นพระศรีมหาโพธิ์” ในทุกๆวันเสาร์ของเดือนศุภมาส (กรกฎาคม-สิงหาคม) โดยกระทำการประทักษิณ (เดินเวียนขวา) ไปรอบๆ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ วันละ ๑,๐๐๐ รอบ และใช้กิ่งโพธิ์แห้งบูชาไฟ อีกทั้งผู้หญิงในแคว้นราชปัตนะ ก็ทำการบูชาต้นปีปัล (pipal) หรือ “ต้นพระศรีมหาโพธิ์” ด้วยเครื่องบูชาอันละเอียด ประณีต เช่น เทียน ธูป ข้าวตอก ดอกไม้ หลากหลายสี และใช้นมสดรดโคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ในทุกวันที่ ๒๙ ของเดือนไพศายะ (พฤษภาคม) เพื่ออธิษฐานให้รอดพ้นจากความเป็นม่าย^{๓๙} ส่วนสุริย ภูมิอมร กล่าวว่าคนฮินดูมีประเพณีหรือพิธีกรรมหลายอย่างที่เกี่ยวเนื่องกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ มีการเทน้ำจากเหยือกเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว แต่บางครั้งก็มีการแขวนหม้อดินบรรจุน้ำ มีการเติมนมเปรี้ยว นมสด น้ำและงา

^{๓๘} Brandis. D., *Indian Trees*, (Bishen Singhmahendra Pal Singh, 1960), P.601.

^{๓๙} อัครพงษ์ คำคุณ, *พระศรีมหาโพธิ์จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ*, หน้า ๕๙.

วันละ ๒ ครั้ง ซึ่งมีความเชื่อว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์จะช่วยส่งอาหารเหล่านั้นไปยังญาติมิตรที่ล่วงลับไปแล้ว^{๔๐} ด้านของนายอัศรพงษ์ คำคุณบอกว่าผู้หญิงในศาสนาพราหมณ์ ฮินดู ควรอย่างยิ่งที่จะบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ โดยทำทักษิณาวรรตรอบต้นพระศรีมหาโพธิ์วันละ ๑,๐๐๐ รอบ ในทุกๆ วันเสาร์ของเดือนศุภมาส (กรกฎาคม-สิงหาคม) กิ่งของต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้องเอามาบูชาไฟ และในแคว้นราชปุตนะก็มีการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ในทุกวันที่ ๑๙ ของทุกเดือน เพื่อให้รอดพ้นจากความเป็นม่าย^{๔๑}

คนฮินดูมีความเชื่อว่า เทพเจ้าทั้งหลายจะสิงสถิตอยู่ในต้นพระศรีมหาโพธิ์ คนเนปาลจะมีการพิจารณาคดีความกันที่ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เพราะมีความเชื่อที่ว่าจะไม่มีการพูดปดภายใต้ร่มเงาของไม้ศักดิ์สิทธิ์ และต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นไม้ของพระเจ้า^{๔๒}

คนฮินดูมีความเชื่อว่า เหล่าเทพทั้งหลายจะสิงสถิตอยู่ที่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ส่วนคนเนปาลจะมีการพิจารณาคดีความใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ โดยอาศัยความจริงที่ว่า ผู้คนจะไม่พูดปดภายใต้ร่มเงาของไม้ศักดิ์สิทธิ์ เพราะต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นไม้ของพระเจ้า

ในความเชื่อของคนฮินดูในอินเดียนั้นมีความเชื่อว่ารากของต้นพระศรีมหาโพธิ์คือพระพรหม (ผู้สร้างโลก) ส่วนพระวิษณุ (นักจัดการ) ก็อาศัยอยู่ในต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วยเช่นกัน และคนฮินดูส่วนใหญ่จะบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์กันในวันเสาร์ เพราะมีความเชื่อว่าเป็นวันที่พระวิษณุเสด็จมาประทับอยู่ที่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ นอกจากนี้แล้วยังมีความเชื่อที่ว่าพระนาคก็สิงสถิตอยู่ที่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วยเช่นกัน เพราะพระนาคมีความใกล้ชิดกับพระศิวะ ซึ่งก็ได้ทำให้ผู้คนหันมานับถือต้นพระศรีมหาโพธิ์มากขึ้นไปอีก

ต้นพระศรีมหาโพธิ์จึงเป็นต้นไม้ที่ถูกเคารพบูชามากที่สุด โดยเฉพาะผู้ที่บูชาพระวิษณุ ส่วนทางด้านของพระคเณศรก็ได้บูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วยเช่นกันและท่านให้ตั้งชื่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ว่า “กษัตริย์ของต้นไม้” และยังถือว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นพระเจ้าด้วยเช่นกัน ชาวฮินดูจะจัดงานฉลองขึ้นในคืนวันวิสาขบูชา เพราะคืนวันเพ็ญเดือน ๓ นั้นเป็นคืนที่เรียกว่า “วันเพ็ญของพระเจ้า (Buddha Poornima)” ส่วนเหล่าพุทธศาสนิกชนทั้งหลายก็พากันเดินรอบต้นพระศรีมหาโพธิ์ ด้วยจิตใจที่สงบ และมีความเชื่อมั่นต่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ แต่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่สำคัญของชาวพุทธนั้นคือ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ปัจจุบันเรียกว่า แม่น้ำลีลาญณ์หรือแม่น้ำฟัลดูร์ รัฐพิหาร

ชาวศรีลังกามีความเคารพนับถือต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นอย่างมาก เพราะเชื่อกันว่าจะมีเทวดาสังสถิตอยู่ใน “โพธิ์” ทุกต้น สำหรับชาวศรีลังกาแล้วการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ก็คือการบูชาพระพุทธเจ้าด้วยเช่นกันและชาวศรีลังกานิยมบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ ด้วยน้ำนมและน้ำอบน้ำหอมต่างๆ โดยการโปรยหรืออาบต้นพระศรีมหาโพธิ์ เรียกว่า “โพธิฮิสนะบูชา” ในพิธีดังกล่าวนี้จะมีขบวนแห่แห่กันอย่างเอิกเกริกมโหฬาร เชื่อกันว่าการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นบุญอย่างยิ่ง และเมื่อตายแล้วยังจะทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลอีกด้วยพิธีโพธิฮิสนะบูชานี้ได้เริ่มขึ้นเป็นครั้งแรก

^{๔๐} สุริย์ ภูมิอมร, พระศรีมหาโพธิ์ ต้นไม้ที่มีคนกราบไหว้มากที่สุดในโลกในพระศรีมหาโพธิ์จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ, หน้า ๒๒.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๐.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

ในรัชสมัยของพระเจ้าภักติกัลยา (ครองราชย์ระหว่าง ๒๒ ปีก่อน ค.ศ. ถึง ค.ศ.๗) พระเจ้าธาดูเสน ก็ได้เคยกระทำพิธีดังกล่าวนี้ และได้ตกทอดเป็นบุญวิธีอย่างหนึ่งของชาวศรีลังกาจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้^{๔๓}

มีอีกเหตุการณ์หนึ่งที่สำคัญคือการถวายข้าวมธุปายาสแด่องค์พระศาสดาโดยนางสุชาดา โดยที่ในใจความสำคัญของพุทธประวัติตอนนี้มีอยู่ว่านางสุชาดาได้บังสรวงเทพยดาที่สิงสถิตอยู่ใน ต้นไทรที่ได้ขอให้นางได้สามีที่มีชาติตระกูลทัดเทียมกันและขอให้ลูกคนแรกเป็นชาย เมื่อนางสมปรารถนาจึงประสงค์ถวายข้าวมธุปายาสแด่เทพยดานั้นครั้งเมื่อมาถึงต้นไทร ดังกล่าวได้ พบพระพุทธเจ้าทรงประทับนั่งอยู่ใต้ร่มเงาของต้นไทร ซึ่งพระพุทธองค์ทรงมีพระรัศมีที่เปล่งประกาย ออกจากพระวรกายของพระองค์ได้อย่างน่าอัศจรรย์ ทำให้นางเข้าใจผิดคิดว่าเป็นเทพยดา ประจำต้นไทรจึงถวายข้าวมธุปายาสนั้นแด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๔๔}

อภิญญา นนทนาท ได้ศึกษาพุทธประวัติกล่าวว่าต้นไม้อายุที่ได้มีบทบาทสำคัญๆ ในพุทธประวัติอยู่หลายตอน เช่น ต้นสาละ ในเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าประสูติ และต้นมะม่วง ตอนปริณิพพาน ในเหตุการณ์ตอนยมกปาฏิหาริย์และที่สำคัญที่สุดก็คือ ต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้นถือว่า ต้นไม้ชนิดนี้เป็นต้นไม้ที่มีความสำคัญและมีผู้ที่ให้ความเคารพนับถือบูชามากที่สุด ซึ่งมูลเหตุแห่งการ บูชานั้นมีที่มาจากพระพุทธานุภาพของพระพุทธเจ้าโดยตรงในกาลถึงโพธิชาดกนั้น ได้มีการกล่าวถึง มูลเหตุของการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ว่า ในสมัยพุทธกาลได้มีการกล่าวถึงต้นพระศรีมหาโพธิ์ ไว้ว่าชาวเมืองสาวัตถีได้ถามพระอานนท์ว่า “เมื่อพระพุทธองค์ไม่ได้ประทับอยู่ที่เมืองสาวัตถีแล้วนั้น พวกเขานำดอกไม้ เครื่องหอม สำหรับบูชาพระพุทธเจ้าไปทำการบูชา ณ ที่ไหนแทนพระพุทธเจ้า ได้ ” พระอานนท์ จึงได้กราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบและด้วยเหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงทรงมี พุทธานุญาติให้นำเอาเมล็ดของต้นพระศรีมหาโพธิ์มาเพาะและปลูกไว้ที่ประตูทางเข้าเขตวันมมหาวิหาร เมืองสาวัตถี เพื่อที่พุทธบริษัททั้งหลายจะได้ทำการสักการบูชาแทนพระองค์ ในเวลาที่พระองค์ ไม่ได้เสด็จไปทรงประทับอยู่ ณ ที่นั้น ด้วยเหตุนี้จึงได้ทำให้เกิดการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ขึ้นมาตั้งแต่ ในสมัยพุทธกาลแล้ว และยังเป็นคติที่ได้มีการแพร่หลายเป็นอย่างมากในเวลาต่อๆ มา^{๔๕}

สรุป โดยรวมแล้วคนไทยเราไม่ค่อยจะมีการวิพากษ์วิจารณ์ในเรื่องของจุดกำเนิดของ ต้นพระศรีมหาโพธิ์มากนักเพราะเห็นว่าความศรัทธาของมนุษย์เรานั้นเป็นเรื่องความเชื่อของแต่ละบุคคล จึงทำให้ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องพูดถึงจุดกำเนิดที่แท้จริงของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ว่าเป็นอย่างไร

ในศาสนาฮินดูมีความเชื่อว่า ผู้ใดทำลายต้นไม้อายุยืนทำบาป ผู้ใดถอนต้นไม้อายุยืนหรือโค่นต้นไม้อายุยืน ผู้นั้นทำบาป มีโทษเปรียบเสมือนกับการฆ่าสิ่งที่มีชีวิตอื่นๆ ยิ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่เป็นต้นไม้อายุยืนของพระเจ้าด้วยแล้ว การทำลายต้นพระศรีมหาโพธิ์ถือว่าควรละเว้นเป็นอย่างยิ่ง

^{๔๓} อัครพงษ์ คำคุณ, โพธิ์ : เรื่องที่เรายังไม่รู้ในพระศรีมหาโพธิ์จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ, หน้า ๙๒.

^{๔๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปรมานุชิตชิโนรส, ปฐมสมโพธิกถา, (กรุงเทพมหานคร: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๐), หน้า ๗๓-๗๕.

^{๔๕} อภิญญา นนทนาท, “แนวคิดและความสำคัญของต้นพระศรีมหาโพธิ์สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต, (ภาคประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓).

ด้านอื่นๆ สำหรับคนที่นับถือศาสนาพุทธหรือฮินดูถือกันว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นต้นไม้ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ มีความเชื่อเกี่ยวกับทางศาสนาฉะนั้นจึงไม่มีใครนำไปปลูกไว้ตามบ้านเรือน แต่จะมีการปลูกไว้ตามวัดวาอารามต่างๆ เท่านั้นและเนื่องจากต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นไม้ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา และศาสนาฮินดูจึงไม่มีการใช้ประโยชน์จากเนื้อไม้ และศาสนาฮินดูก็มีข้อห้ามที่ไม่ให้มีการตัดต้นพระศรีมหาโพธิ์ ซึ่งค่อนข้างจะเคร่งครัดกว่าพระพุทธศาสนา^{๔๖}

๒.๔ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในศรีลังกา

เนื่องจากเส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาจากประเทศอินเดียได้เข้าไปสู่ศรีลังกา ก่อนผู้ที่ได้นำไปเผยแพร่และมีบทบาทสำคัญคือ พระนางสังฆมิตตาเถรีพระนางได้นำกิ่งจากต้นที่พุทธคยาไปถวายพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะเพื่อปลูกที่เมืองอนูราชปุระ กล่าวว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ศรีลังกาได้ถูกปลูกไว้เมื่อปี ๒๘๘ ก่อนคริสต์ศักราช หรือในปี พ.ศ.๒๕๕

เมื่อได้อ่านประวัติของต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ศรีลังกาทำให้ได้เข้าใจในประวัติของต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ศรีลังกามากยิ่งขึ้น และทำให้ทราบว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์นี้เป็นสิ่งที่ควรกราบไหว้บูชาทั้งอามิสบูชาและปฏิบัติบูชา เมื่อประชาชนได้เห็นปาฏิหาริย์ คือ พระบรมสารีริกธาตุได้แสดงปาฏิหาริย์ก่อนที่จะประดิษฐานที่อุปารามแล้ว หลังจากนั้นก็มีผู้คนออกบวชกันอย่างมากมาย เพราะเห็นปาฏิหาริย์ แม้แต่พระนางอนุสาเทวีก็มีพระประสงค์ที่จะออกบวช แต่การจะทำให้ผู้หญิงบวชได้นั้นต้องมีพระเถรีบวชให้จึงจะทำการบวชได้ ซึ่งในตอนนั้นที่เกาะลังกายังไม่มีพระเถรีพระมหินทเถระผู้เป็นหัวหน้าในการเดินทางมาประกาศพระศาสนาที่ศรีลังกาจึงได้กราบทูลพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะว่าให้นิมนต์พระเถรีนามว่าสังฆมิตตาผู้เป็นลูกสาวของพระเจ้าอโศกมหาราชและเป็นน้องสาวของพระมหินทเถระที่ชมพูทวีป (อินเดีย) มาจากนั้นพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะจึงให้อำมาตย์ไปนิมนต์พระสังฆมิตตาและได้อัญเชิญต้นพระศรีมหาโพธิ์จากอินเดียมาด้วย

พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงโปรดให้เจ้าชายอริกฐะผู้เป็นพระภคิไนยของพระองค์เดินทางไปยังประเทศอินเดีย เพื่อขอให้พระเจ้าอโศกมหาราชทรงพระกรุณาโปรดฯ ส่งพระสังฆมิตตาเถรีไปศรีลังกา และพระองค์ได้พระราชทานให้ตามที่ขอเพราะพระองค์ทรงมีความตั้งใจที่จะมอบต้นพระศรีมหาโพธิ์ให้กับศรีลังกามาก่อนหน้านี้อยู่แล้ว การอัญเชิญกิ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ไปยังประเทศศรีลังกาในครั้งนั้นได้มีการกระทำกันอย่างใหญ่โตมโหฬาร โดยที่ในการนี้พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเสด็จไปประกอบพระราชพิธีตอกลงต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วยพระองค์เอง ทรงบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วยเครื่องบูชาต่างๆ แล้วทรงกระทำสังจาธิษฐานขออัญเชิญต้นพระศรีมหาโพธิ์ไปยังประเทศศรีลังกา และทรงขอให้ประดิษฐานกิ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ในกระถางทองคำเมื่อเสร็จสิ้นคำสัตย์อธิษฐานกิ่งโพธิ์ก็ขาดตกลงมาที่กระถางทองคำ ซึ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้นมีความสูง ๕ เมตร ต้นพระศรีมหาโพธิ์หน่มที่อยู่ในกระถางก็แสดงปาฏิหาริย์

^{๔๖} สุริย ภูมิอมร, พระศรีมหาโพธิ์ ต้นไม้ที่มีคนกราบไหว้มากที่สุดในโลกใน พระศรีมหาโพธิ์จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ, หน้า ๔๘.

มากมายรวมถึงเหล่าเทวดาทั้งหลาย ตลอดจนถึงพรหมโลกก็บูชาตันพระศรีมหาโพธิ์แม้แต่พระเจ้าโศกมหาราชก็ทรงยกราชสมบัติบูชาตันโพธิ์หนุ่มนี้ถึง ๓ ครั้ง^{๔๗}

เมื่อพระองค์ทรงกระทำการบูชาถึงตันพระศรีมหาโพธิ์อย่างใหญ่โตมโหฬารแล้ว พระองค์ทรงเสด็จอัญเชิญกิ่งตันพระศรีมหาโพธิ์จากกรุงปาตลีบุตรไปลงเรือสำเภาน้ำคองคา ในระหว่างทางนั้นก็มีประชาชนมากระทำการบูชากันอย่างมากมาย ทรงพักถึงตันพระศรีมหาโพธิ์ไว้สักการบูชาที่ฝั่งทะเลเป็นเวลา ๗ วัน

ครั้นถึงเวลาบ่ายจึงทรงแห่เข้าเมืองอนูราชปุระ ผ่านประตูทิศเหนือ ผ่านกลางเมืองไปออกประตูทิศใต้ไปยังมหาวันอุทยาน ซึ่งเชื่อว่าเคยเป็นที่ประดิษฐานของตันพระศรีมหาโพธิ์ของพระพุทธเจ้าในอดีต ๓ พระองค์

๑. ไม้มหาสิริสะ ตันพระศรีมหาโพธิ์ของพระกกุสันธพุทธเจ้า อัญเชิญมาโดยรจنانันทภิกษุณี

๒. ไม้อุทุมพร ตันพระศรีมหาโพธิ์ของพระโกนคณพุทธเจ้า อัญเชิญมาโดยกัณฑกานันทภิกษุณี (หรือกนกทัตตภิกษุณี)

๓. ไม้โคโรธ ตันพระศรีมหาโพธิ์ของพระกัสสปพุทธเจ้า อัญเชิญมาโดยสุธัมมาภิกษุณี^{๔๘}

คัมภีร์มหาวงศ์พงศาวดารลังกา ได้ให้รายละเอียดของการอัญเชิญกิ่งตันพระศรีมหาโพธิ์ไปประเทศศรีลังกาไว้ว่า ได้มีการอัญเชิญกิ่งตันพระศรีมหาโพธิ์จากพุทธคยาไปยังกรุงปาตลีบุตร และจากกรุงปาตลีบุตรก็ไปลงเรือที่ท่าตามลิตตจากนั้นก็ไปขึ้นที่เกาะลังกา ตรงท่าชมพูโกละ แล้วจึงอัญเชิญไปยังเมืองอนูราชปุระ ในระหว่างทางพักที่ติวักกะ โดยมีผู้ให้ความช่วยเหลือในการเชิญกิ่งตันพระศรีมหาโพธิ์ครั้งนี้คือบุคคลในตระกูลสำคัญ ๓ ตระกูล คือ ตระกูลกาชราคม จันทนคาม และติวักกะ

ในการอัญเชิญกิ่งตันพระศรีมหาโพธิ์ในครั้งนั้น พระเจ้าโศกมหาราชทรงโปรดฯให้อำมาตย์ผู้ใหญ่ติดตามกิ่งตันพระศรีมหาโพธิ์ไปประเทศศรีลังกาด้วย ๘ คน นำโดยอำมาตย์ชื่อ โพธิคุตตะและสุมิตตะ

การเชิญกิ่งตันพระศรีมหาโพธิ์ไปประเทศศรีลังกาในครั้งนั้น ได้มีการอัญเชิญไปในปีที่ ๑๒ ในรัชสมัยของพระเจ้าโศกมหาราช ซึ่งหน่อที่เกิดจากเมล็ดของตันพระศรีมหาโพธิ์ที่เมืองอนูราชปุระได้นำไปปลูกไว้ที่ต่างๆ บนเกาะลังกา คือ ท่าชมพูโกละ ที่หมู่บ้านติวักกะที่ภูปารามทิวาสรรณารามที่บริเวณพระปฐมเจดีย์ ที่เจตยศิริ และที่จันทนคามตามลำดับ^{๔๙}

คณะบดีคณะเกษตรของศรีลังกาชื่อ ดร. गुणाเสนา (Dr.Gunasena) ซึ่งได้เดินทางไปยังเมืองอนูราชปุระได้บอกไว้ว่า ตันพระศรีมหาโพธิ์เป็นต้นไม้ที่มีคนไปกราบไหว้บูชาประมาณ

^{๔๗}

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา, [ออนไลน์], แหล่งที่มา www.dhammadhome.com/front/webboard/shopphp?id=14608 [๒๕ มกราคม ๒๕๕๗].

^{๔๘} อัครพงษ์ คำคุณ, โพธิ์ : เรื่องที่เรายังไม่รู้ ใน พระศรีมหาโพธิ์จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ, หน้า ๘๘.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘.

หนึ่งแสนคนต่อปี และในการไปกราบไหว้บูชานั้นคนศรีลังกาจะนุ่งขาวห่มขาว เวลาไหว้จะนำเอา นม น้ำ และผงขมิ้นไปด้วย

ในประเทศศรีลังกาได้มีการสร้างโพธิะระขึ้นมาครอบต้นพระศรีมหาโพธิ์ ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะป้องกันไม่ให้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ถูกทำลายจากผู้ที่ไม่หวังดี ผู้ที่ต้องการทำความเสียหายให้เกิดขึ้นกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ และเพื่อให้มีความปลอดภัย กษัตริย์ของประเทศศรีลังกาจึงได้มีการสร้างโพธิะระขึ้นมาจากที่โพธิะระเดิมได้มีการผุพังไปตามกาลเวลา โดยมีพระนามดังต่อไปนี้

สมัยของพระเจ้าธาดุเสนได้ทรงสร้างโพธิะระ คือ เรือนล้อมรอบต้นพระศรีมหาโพธิ์

สมัยพระเจ้ากิตติสิริเมฆ ทรงมุงโพธิะระด้วยแผ่นดีบุก

สมัยพระเจ้ามหายานาค ทรงเปลี่ยนหลังคาโพธิะระเป็นโลหะชุบทอง และทรงสร้างช่องทางเดินรอบบริเวณ พร้อมทั้งสร้างที่ประดิษฐานของพระพุทธรูปด้วย

สมัยพระเจ้าอัคคโพธิ์ที่ ๑ ทรงสร้างชานชะลาหินโดยรอบต้นพระศรีมหาโพธิ์ พร้อมทั้งทำอ่างหินสำหรับรับรองน้ำมนต์ที่มีผู้นำมาบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ เพื่อเอาไว้จุดประทีปในเวลาที่มีเทศกาลบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์

สมัยพระเจ้าอัคคโพธิ์ที่ ๒ ทรงขุดบ่อน้ำสำหรับเป็นที่ใช้บริโภคของผู้ที่มาแสวงบุญ ณ ต้นพระศรีมหาโพธิ์

สมัยพระเจ้าอัคคโพธิ์ที่ ๓ ทรงกำหนดการสักการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ให้เป็นพิธีการสำคัญ

สมัยพระเจ้าอัคคโพธิ์ที่ ๗ ปรากฏว่าโพธิะระได้พังทลายลง จึงทรงสร้างขึ้นใหม่

สมัยพระเจ้ามหินทที่ ๒ ทรงกำหนดให้มีการนมัสการต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นประจำ

สมัยพระเจ้าอุทัยที่ ๓ ทรงพระราชทานกำลังคนจำนวนหนึ่งที่อยู่ใกล้ๆ กรุงอนูราธปุระ ให้เป็นผู้รับใช้ดูแลต้นพระศรีมหาโพธิ์

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในประเทศศรีลังกาได้รับการดูแลเอาใจใส่จากกษัตริย์ด้วยดีเสมอมา ตั้งแต่เมื่อต้นพระศรีมหาโพธิ์เข้ามาสู่ประเทศศรีลังกาในสมัยรัชกาลพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ จนถึงกษัตริย์องค์สุดท้ายของศรีลังกา คือ พระเจ้าศรีวิกรมราชสิงหะ (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ.๒๓๑๓ - ๒๓๕๘) ซึ่งถูกอังกฤษจับและถอดออกจากราชบัลลังก์ และต่อมาในปี พ.ศ.๒๕๐๙ ได้มีการสร้างลูกกรงทองคำล้อมรอบต้นพระศรีมหาโพธิ์ดังที่มีปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้

สรุป ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในประเทศศรีลังกานี้เป็นต้นที่พระนางสังฆมิตตาเถรี พระนางได้นำกิ่งจากต้นที่พุทศยาไปถวายพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะเพื่อปลูกที่เมืองอนูราธปุระ กล่าววว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ศรีลังกาได้ถูกปลูกไว้เมื่อปี ๒๘๘ ก่อนคริสต์ศักราช หรือในปี พ.ศ.๒๕๕

๒.๕ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในเมืองไทย

ประเทศไทยได้มีการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์มาเป็นเวลานานแล้วก่อนที่จะกรุงสุโขทัยจะเป็นราชธานีเสียอีกเพราะในหลักศิลาจารึกได้มีการระบุถึงต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้หลายตอน และมีตำนานเล่าว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์น่าจะนำมาปลูกในสมัยทวารวดีราวปี พ.ศ. ๑๔๓๒ หรือประมาณพันกว่าปีมาแล้วในสมัยนั้นมีเชื้อพระวงศ์เป็นบุตรของนายเชนกะตริย์พระยาศรีสิทธิชัยที่เคยเป็นมหาดเล็กในพระเจ้าแผ่นดินละโว้ ผู้ซึ่งเคยเป็นซุ้กับนางสมจนต้องถูกจับสักไหล่ข้างหนึ่งจึงเรียกว่า “ไหล่ลาย” หลังจากนั้นนายไหล่ลายได้หนีไปบวชเป็นสามเณร ต่อจากนั้นก็ได้อาศัยเรือสำเภากลับหนีไปยังประเทศศรีลังกาและหลังจากนั้นก็ได้อพยพไปบวชเป็นพระสงฆ์ตามแบบอย่างลังกา ณ ที่นั่นเมื่อกลับมายังประเทศไทยก็ได้นำพระบรมมหาธาตุมาจำนวน ๖๕๐ พระองค์ พร้อมทั้งนำเอาเมล็ดของต้นพระศรีมหาโพธิ์มาด้วยในราวปี พ.ศ. ๑๔๓๒ และนำมาเพาะเป็นต้นกล้า หลังจากนั้นก็ได้นำไปปลูกไว้ที่นอกวัดเขมาปากน้ำซึ่งมีปรากฏอยู่ในตำนานของพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม กล้าไม้ของต้นพระศรีมหาโพธิ์บางส่วนได้ถูกนำไปปลูกตามหัวเมืองหลักต่างๆ แต่ขาดหลักฐานว่าได้นำไปปลูกไว้ที่ใดบ้าง^{๕๐}

ตำนานพระปฐมเจดีย์และพระประโทนเจดีย์ ฉบับพระยามหาอรรณนิกร และฉบับนายทอง ได้มีการกล่าวไว้ว่า “บัญชีไว้ในพระมหาโพธิเทพารักษ์นั้น ๓๖ พระองค์ บัญชีไว้ในพระปาเลโดย ๓๖ พระองค์ เอาขึ้นไปบัญชีไว้ในเมืองไชยนาท ๓๖ พระองค์ และผลมหาโพธิ์(ที่) มหาไหล่ลายเอามาแต่ลังกาปลูกไว้ริมหนองทะเลนอกวัดเขมาปากน้ำจึงได้ปรากฏชื่อ มหาโพธิมาแต่เมืองลังกานั้นแล” ส่วนโพธิ์ลังกาที่ได้นำมาปลูกในเขตเมืองนครปฐม อโยธยา สุพรรณบุรี ฯลฯ ในสมัยเมื่อพันปีมาแล้วน่าจะเป็นพืชพันธุ์ ที่ได้มาจากโพธิ์ที่พระนางสังฆมิตตาเถรีทรงนำไปปลูกไว้ ณ เมืองอนูราธปุระนั่นเอง^{๕๑}

ส่วนในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชที่ได้กล่าวถึงการติดต่อขอรับเอาพระพุทธรูปจากลังกาเช่นเดียวกันกับในสมัยสุโขทัยที่มีการรับเอาพระพุทธรูปแบบลังกาวงศ์เข้ามาซึ่งอาจจะรับมาโดยตรงหรืออาจจะผ่านมาทางเมืองพิน ที่เป็นศูนย์กลางทางพระพุทธรูปที่สำคัญในช่วงเวลาดังกล่าว นอกจากนี้ยังมีปรากฏอยู่ในจารึกหลักที่ ๑ สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชที่กล่าวถึงพระพุทธรูปแบบลังกาวงศ์ไว้ว่า “...ลูกมาแต่นครศรีธรรมราช..” หมายถึง มีการอาราธนาพระสงฆ์จากนครศรีธรรมราชขึ้นมาเพื่อสืบทอดพระพุทธรูปในสมัยสุโขทัยนั่นเอง^{๕๒}

ในสมัยสุโขทัยถือว่าประเทศศรีลังกาเป็นศูนย์กลางทางพระพุทธรูปที่สำคัญเป็นแหล่งที่ถ่ายทอดคำสอนที่บริสุทธิ์ตามพุทธวจนะ เพราะฉะนั้นพระสงฆ์ในสมัยนั้นจึงมักจะเดินทางไปบวชใหม่และศึกษาพระพุทธรูปที่นั่นโดยตรง หรืออาจจะผ่านทางเมืองพินที่พระพุทธรูปได้เจริญรุ่งเรืองอยู่ก่อนหน้านี้อยู่แล้ว ด้วยเหตุนี้ได้ทำให้นักคิดทางพระพุทธรูปได้แพร่หลายในสุโขทัยด้วย เช่น คติการบูชาพระบรมสารีริกธาตุ, การประดิษฐานรอยพระพุทธรูป

^{๕๐} สุรีย์ ภูมิอมร, พระศรีมหาโพธิ์ ต้นไม้ที่มีคนกราบไหว้มากที่สุดในโลกในพระศรีมหาโพธิ์จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ, หน้า ๓๓.

^{๕๑} อัครพงษ์ คำคุณ, โพธิ์ : เรื่องที่เรายังไม่รู้ในพระศรีมหาโพธิ์จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ, หน้า ๙๔.

^{๕๒} เदनดาว ศิลปานนท์, “มหาเถรไหล่ลาย”, ศิลปากร, ปีที่ ๕๐, ฉบับที่ ๑ (ม.ค.-ก.พ. ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๘-๑๑๕.

รวมถึงคติการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วย จากข้อความในจารึกที่อ้างว่าสิ่งที่ควรบูชาเหล่านี้ล้วนแต่อยู่เชิงหรือจำลองมาจากประเทศศรีลังกาแทบทั้งสิ้น^{๕๓}

ส่วนในจารึกนครชุม พ.ศ. ๑๙๐๐ ด้านที่ ๑ ที่บอกว่า “...พระมหาธาตุอันนี้ใช้ธาตุสา малы คือ พระธาตุแท้จริงแล้ เอาลูกมาแต่ลังกาทวีปพูนมาตาย เอาทั้งพืชพระศรีมหาโพธิอัน พระพุทธเจ้าเราเสด็จอยู่ใต้ต้นแลผจญมาราธิราช ได้ปราบแก่พระสัพพัญญุตญาณเป็นพระพุท มา ปลุกเบื้องหลังพระธาตุนี้ ผิผู้ใดกราบไหว้นบกระทำการบูชาพระศรีรัตนธาตุแล้วพระศรีมหาโพธิ์นี้ไซ้ มี อานิสงส์พรา้เสมอด้งได้้นบต่นพระเป็นเจ้าบ้างแล ความดั่งนี้เราบมิหากกล่าวคำพระพุทธเจ้า เราหารัง บอก ไว้เองไซ้ เมื่อพระเป็นเจ้าได้เป็นพระพุทธรวันนั้น...”^{๕๔}

ด้านของจารึกวัดเขากบ พ.ศ. ๑๙๐๒ – ๑๙๑๒ ด้านที่ ๒ ที่ว่า “...แต่ปลุกพระศรีมหาโพธิ ...อวาสาแต่นครหลวง มีพุทธรูปมีมา พระศรีมหาโพธิว่ากัมพงคลองอีกพระเจดีย์...ผสมแต่ปลุก พระศรีมหาโพธิได้สามร้อยต้น...”^{๕๕}

ส่วนในจารึกวัดศรีชุม พ.ศ. ๑๙๑๒ ที่บอกว่า “...เทียรปรารธนาโพธิสมภาร...ก่อพระเจดีย์ ปลุกพระศรีมหาโพธิ กระทำพุทธรูปมีมาทุกแห่งทุกพาย...มั่นชื่อกิงพระศรีมหาโพธิ... สมเด็จพระมหาเถระเป็นเจ้า เอามาปลุกเหนือดิน...จึงขึ้นเป็นใบเขียวงามหนักหนาแก่กม เป็นต้นใหญ่ ต้นหลวงสูงงามหนักหนา...”^{๕๖}

นอกจากนี้แล้วยังพบร่องรอยการปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ คือ มักจะพบฐานเตี้ยๆ ทรงแปดเหลี่ยม ซึ่งมักจะพบอยู่บริเวณหลังเจดีย์ประธานหลายแห่งด้วย เช่น ที่วัดช้างล้อม นอกเมืองเก่า สุโขทัยที่พบว่า หลังพระประธานมีฐานแปดเหลี่ยม ซึ่งมีผู้สันนิษฐานว่าอาจจะเป็นที่ที่เคยใช้สำหรับ ปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์มาก่อน ซึ่งสอดคล้องกับจารึกนี้ที่ได้บอกไว้เมื่อ พ.ศ. ๑๙๒๗ ที่กล่าวถึง พนมไสดำที่อุทิศที่สร้างวัด และได้มีการกล่าวถึงการปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ด้วย^{๕๗} และมีความ สอดคล้องกับการปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่กล่าวไว้ในจารึกที่ว่า มีการปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ ไว้เบื้องพระธาตุ ดังเช่นจารึกนครชุมที่ว่า “...เอาทั้งพืชพระศรีมหาโพธิ...มาปลุกเบื้องพระธาตุนี้...”

ในศิลาจารึกหลักที่ ๒ ของวัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย เป็นคำสรรเสริญสมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีศรีรัตนลังกาทิปมหาสามีเป็นเจ้า ซึ่งเป็นหลานของพ่อขุนผาเมือง ที่บอกว่า

“...ปลุกพระศรีมหาโพธิ์กระทำพุทธรูปมีมา ทุกแห่งทุกกายเล็กศาสนาพระมหา...ในเมือง สิ่งหลั่นก็ดี สมเด็จพระมหาเถระเป็นเจ้าเอามาปลุกเหนือดิน จึงอธิฐานผลิว่า...พระพุทธจริงจึงว่าไซ้

^{๕๓} วิไลรัตน์ ย้งรอด และธวัชชัย องค์วุฒิเวทย์, คู่มือท่องเที่ยว – เรียนรู้ : สุโขทัย ศรีสัชนาลัย, (กรุงเทพมหานคร: มิวเซียมเพลส, ๒๕๕๑), หน้า ๓๔.

^{๕๔} กรมศิลปากร, ประชุมจารึก ภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๕๙ -๖๓.

^{๕๕} อัครพงษ์ คำคุณ, โพธิ์ : เรื่องที่เรายังไม่รู้ในพระศรีมหาโพธิ์จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ, หน้า ๑๒๕ – ๑๒๖.

^{๕๖} กรมศิลปากร, ประชุมจารึก ภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย, หน้า ๑๐๖ – ๑๐๗.

^{๕๗} วิไลรัตน์ ย้งรอด และธวัชชัย องค์วุฒิเวทย์, คู่มือท่องเที่ยว – เรียนรู้ : สุโขทัย ศรีสัชนาลัย, หน้า ๑๑๔.

จูงให้เป็นอย่าได้เหี่ยวสักอัน ครั้นอธิษฐานตั้งอันชื่อใบหนึ่งแห่ง...เป็นใบเขียวงามหนา... พระศรีรัตนมหาธาตุ ปลุกเนาวรัตน์พระศรีมหาโพธิ์...พระศรีมหาโพธิ์ไว้คนแต่งเฝ้ารักษาหลายคร้ว...”

การปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ในสมัยสุโขทัยนั้นได้มีอยู่จริงตามหลักศิลาจารึก มีการจัดงาน พิธีการต่างๆอย่างใหญ่โตมหึมา เพราะหากมีการจัดสร้างศาสนสถาน ไม่ว่าจะเป็นเจดีย์ ศาลา ฯลฯ ก็จะต้องมีการปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้เสมอ และในการจัดงานในครั้งนั้นได้ดำเนินการจัดการ งานต่างๆ โดยสมเด็จพระมหาเถรศรีสัทราราชจุลามาณ^{๕๘} อีกทั้งยังมีพิธีฉลองอย่างยิ่งใหญ่ รวมตลอดถึงได้มีการถวายคนมาเฝ้ารักษาด้วย

ส่วนในหลักศิลาจารึกหลักที่ ๓ ของวัดนครชุม จังหวัดกำแพงเพชรนั้น เป็นเรื่องของพระ ธรรมราชาที่ ๑ ที่พระองค์ทรงปลุกพระศรีมหาโพธิ์ที่ได้มาจากประเทศศรีลังกา กล่าวว่า

“...พระยาภาไทยราชผู้เป็นลูกพระยาเลอไทย เป็นหลานแก่พระยารามราช เมื่อได้เสวยราชย์ในเมืองศรีสัชชนาลัย สุโขทัย ได้ราชาภิเษก อันฝูงเท้าพระยาทั้งหลายอันเป็นมิตร สหาย อันมีสี่ทิศนี้ แต่งกระยาตดงวาย ของฝากหมากปลาเผาไหม้ อันยัดยัญญอภิเษกเป็นท่ายเป็น พระยา จึงขึ้นชื่อศรีสุริยพงษ์มหารัชมหาราช หากเอกราชพระศรีรัตนมหาธาตุอันนี้มาสถาปนา ในเมืองนครชุมปีนั้น พระมหาธาตุอันนี้มีไช้ธาตุอันสามานย์ คือพระธาตุแท้จริง แลเอาลูกแต่ลังกา ทวีปพุ่มมาดวย เอาทั้งพืชพระศรีมหาโพธิ์ อันพระพุทเจ้าเราเสด็จอยู่ใต้ต้นและผจญขุนมาราธิราช ได้ปราบแก่สัพพัญญุตญาณเป็นพระพุทเจ้ามาปลูก เบื้องหลังพระมหาธาตุนี้ผิผู้ใดได้กราบไหว้นบ กระทำบูชาพระศรีรัตนตรัยมหาธาตุและพระศรีมหาโพธิ์นี้ว่าไช้ มีผลอานิสงส์พร้าเสมอดังได้นบตน พระเป็นเจ้าบ้างแล...”

“....แต่พระธาตุทั้งหลายอันมีในแผ่นดินนี้ก็ดี ในเทพโลกก็ดี ในนาคโลกก็ดี เหาะกลางหาว และไปประชุมกันในลังกาทวีป เข้าอยู่ในกลางรัตนมาลิกมหาสถูป แลั่งจึงจักเหาะ ไปอยู่ในต้นพระศรีมหาโพธิ์พระพุทเจ้า....”

หลักศิลาจารึกที่ ๑๑ ของวัดเขากบ ปากน้ำโพ นครสวรรค์ ซึ่งกรมพระยาดำรง ราชานุภาพ ได้นำมาในช่วงปี ๒๔๖๔ โดยเป็นเรื่องของรามเจดีย์ และรามวิหารที่ได้พูดถึงการปลุก ต้นพระศรีมหาโพธิ์บนภูเขาสมณภูฏ โดยพระองค์ทรงปลุกไว้ได้ทั้งหมดจำนวน ๓๐๐ ต้น

ส่วนในจารึกศรีชุมหลักที่ ๒ ได้มีข้อความที่ปรากฏอยู่ในจารึกหลักนี้ที่ได้มีการกล่าวถึง ต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ว่า

“....ปลุกพระศรีมหาโพธิ์กระทำพุทฐปฏิมาทุกแห่งทุกพาย เลิกศาสนาพระมหา.... อันตรธานบให้ฉิบ บให้หายสักแห่ง พระมหาเถรศรีสัทราราชจุลามาณนั้นผู้เชื่อ....”

การปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันนั้น ต้องมีความสำคัญ มากๆ ถึงขนาดที่มีปรากฏอยู่ในจารึกหลายๆแห่ง อันแสดงให้เห็นถึงความสำคัญและคติการบูชา ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในดินแดนแถบนี้มาตั้งแต่อดีต

ในชินกาลมาลีปกรณ์ที่ได้มีกล่าวไว้ว่า ในสมัยก่อนพระภิกษุสงฆ์ที่ได้เดินทางไปยังลา และได้นำเอาพันธุ์จากกิ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์เบื่องขวามาด้วย ต่อมาได้นำไปปลุกไว้ที่พระอาราม เชียงดอยสุเทพ (วัดป่าแดงมหาวิหาร) หลังจากนั้นพระเจ้าติโลกราชอธิบตีโปรดให้ย้าย

^{๕๘} กรมศิลปากร, ประชุมจารึก ภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย, หน้า ๙๕.

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้ไปปลูกไว้ที่วัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด) และเนื่องจากต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้ได้ปลูกในอารามแห่งนี้จึงได้ชื่อว่า “วัดมหาโพธาราม”^{๕๙} ในทางล้านนาก็ได้มีการกล่าวถึงการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ดังปรากฏอยู่ในชินกาลมาลีปกรณ์ด้วยเช่นกัน ซึ่งได้กล่าวไว้ว่ามีพระสงฆ์เดินทางไปยังลังกา แล้วนำพันธุ์ต้นพระศรีมหาโพธิ์มาปลูกไว้ที่เชิงดอยสุเทพ คือ ที่วัดป่าแดงมหาวิหาร ต่อมาพระเจ้าติโลกราชได้ทรงสดับรับฟังธรรมเรื่องอานิสงส์ของการปลูกต้นโพธิ์จากพระภิกษุสิงหลนิกาย จึงโปรดฯให้ย้ายมาปลูกที่พระอารามแห่งใหม่ที่พระองค์ได้ทรงสร้างขึ้นคือ วัดมหาโพธาราม หรือวัดเจ็ดยอด^{๖๐} โดยที่วัดมหาโพธารามแห่งนี้ เป็นเจดีย์ที่จำลองแบบมาจากวิหารที่พุทศคยา ซึ่งอาจเป็นการจำลองแบบมาโดยตรงหรือผ่านมาทางพุกามเพื่อเป็นการฉลองพระพุทธศาสนาที่มีอายุครบ ๒๐๐๐ ปี ซึ่งการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ ที่แห่งนี้นั้นก็สอดคล้องกับการสร้างที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ตรัสรู้ ไม่ว่าจะเป็นการจำลองแบบวิหารพุทศคยาหรือการทำภาพเทพชุมนุมประดับที่ผนังวิหาร เป็นต้น^{๖๑}

ส่วนในรัชสมัยของพระเจ้าบรมโกศแห่งอยุธยา ได้มีการส่งสมณทูตไปยังประเทศศรีลังกาถึง ๒ ครั้ง คือครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๒๙๖ ที่นำโดยพระอุบาลีมหาเถระ และพระอริยมุนีมหาเถระ โดยที่ในการนี้กรุงแคนดี้ ได้ขอให้คณะสงฆ์ไทยไปช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาที่ตกต่ำลงจากอิทธิพลของโปรตุเกสและฮอลันดา จนทำให้เกิดพุทธศาสนานิกายสยามวงศ์ขึ้นในลังกา และต่อมาในปี พ.ศ. ๒๒๙๘ ในตำนานพุทธเจดีย์ ที่ได้กล่าวว่า “พระบริโศกเจดีย์ ในสมัยอยุธยาคนนับถือพระศรีมหาโพธิ์พันธุ์ลังกาเหมือนอย่างในสมัยสุโขทัย ดังจะเห็นได้จากในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศก็ได้พันธุ์พระศรีมหาโพธิ์มาจากประเทศศรีลังกาและโปรดฯให้ปลูกที่วัดระฆัง ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อวัดระฆังเป็นวัดวรโพธิ์”

นอกจากนี้ในสมัยอยุธยาได้มีการตรากฎหมายคุ้มครองต้นโพธิ์ขึ้นไว้ ๒ ฉบับ คือ พระอัยการลักขณโจร พ.ศ. ๑๙๐๓ ในสมัยพระเจ้าอู่ทอง โดยมีกรกล่าวโทษไว้ว่า ถ้าผู้ใดลักลอกองค์พระพุทธรูป ลอกล้างพระสถูปเจดีย์ แลฟันพระศรีมหาโพธิ์ เช่นเดียวกันกับพระอัยการอาชาหลวง ฉบับที่ ๔ ที่กล่าวว่าห้ามมิให้ผู้ใดทำลายพระเจดีย์ พระศรีมหาโพธิ์ พระวิหาร และกุฏิสถาน^{๖๒} ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับต้นพระศรีมหาโพธิ์เทียบเท่ากับพระพุทธรูป หรือพระสถูปเจดีย์

ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ที่ระบุนไว้ในตำนานพุทธเจดีย์ที่ได้บอกไว้ว่า สมเด็จพระสังฆราชแห่งประเทศศรีลังกาทรงรับสั่งให้พระภิกษุสงฆ์ของประเทศศรีลังกานำเอาพระบรมสารีริกธาตุพร้อมกับต้นพระศรีมหาโพธิ์เข้ามาถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และมีชื่อว่าพระองค์ทรงให้ปลูกที่วัดระฆัง

^{๕๙} อัครพงษ์ คำคุณ, โพธิ์ : เรื่องที่เรายังไม่รู้ในพระศรีมหาโพธิ์จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ, หน้า ๙๘.

^{๖๐} สุรัช จงจิตงาม, ทองเที่ยว เรียนรู้ : ล้านนา เชียงใหม่, ลำพูน, ลำปาง, (กรุงเทพมหานคร: มิวเซียมเพลส, ๒๕๕๙), หน้า ๑๙.

^{๖๑} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “เชียงใหม่” ในตามเส้นทางงานช่างโบราณ ประวัติศาสตร์ศิลปะกับการท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๐), หน้า ๑๔๒.

^{๖๒} อัครพงษ์ คำคุณ, โพธิ์ : เรื่องที่เรายังไม่รู้ในพระศรีมหาโพธิ์จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ, หน้า ๑๔๐ -๑๔๑.

แต่มีหลักฐานแย้งว่า “ต้นพระศรีมหาโพธิ์” ต้นแรกที่เกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น โดยที่ในครั้งนั้น ได้มีสมณทูตนำเข้ามาถวายด้วยตนเอง ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงนิพนธ์ไว้ว่า “ถึงปีขาลพ.ศ.๒๓๖๑ พระอาจารย์ดี พระอาจารย์เทพ และพระสงฆ์ท่านอื่นๆที่เป็นสมณทูตออกไป สืบประวัติพระศาสนาในลังกาทวีป และได้กลับมาในปีจอพ.ศ.๒๓๗๕ พร้อมกับนำต้นพระศรีมหาโพธิ์ พันธุ์ลังกากลับมาด้วย ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชทานให้ไปปลูก ที่วัดมหาธาตุ ๑ ต้น อีกต้นหนึ่งให้ปลูกไว้ที่วัดสุทัศน์ฯ ซึ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่วัดมหาธาตุยังมีปรากฏ ให้เห็นอยู่จนถึงทุกวันนี้”^{๖๓}

การนับถือบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ยังคงเป็นไปอย่างต่อเนื่องจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งการอัญเชิญต้นพระศรีมหาโพธิ์มาปลูกในครั้งแรกเกิดขึ้นในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้มีสมณทูตที่ได้อัญเชิญต้นพระศรีมหาโพธิ์มา ๖ ต้น พระองค์ทรงโปรดฯ ให้ไปปลูกที่ รัฐกลันตัน ประเทศมาเลเซีย ๑ ต้น จังหวัดนครศรีธรรมราช ๒ ต้นที่วัดเดิม วัดท่าโพธิ์ วัดมหาธาตุ ๑ ต้น วัดสุทัศนเทพวราราม ๑ ต้น และวัดสระเกศ ๑ ต้น ซึ่งยังคงมีปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้^{๖๔}

หลังจากนั้นพระอริยกิจ เจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิฯ ได้ขอหน่อต้นพระศรีมหาโพธิ์พันธุ์ลังกา จากต้นที่วัดมหาธาตุไปปลูกที่วัดจักรวรรดิฯ เมื่อ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๘๐ ส่วนในพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวว่า ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่เข้ามาจากลังกาในครั้งนั้นมี ๖ ต้นด้วยกัน พระอาจารย์ท่านหนึ่งไม่ปรากฏนามได้ขอขุดเอาไปปลูกที่รัฐกลันตัน ประเทศมาเลเซีย ๑ ต้น เจ้าพระยาเมืองนครศรีธรรมราชได้ขอไปปลูก ๒ ต้น ซึ่งเข้าใจว่าจะนำไปปลูกที่วัดพระเดิม ๑ ต้น ส่วนอีก ๑ ต้น ปลูกไว้ที่วัดท่าโพธิ์

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงนำเมล็ดพันธุ์ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่นำมาจากพุทธคยา แล้วทรงนำมาเพาะ ซึ่งหลังจากที่พระองค์ทรงเพาะเป็นต้นกล้าเสร็จเป็นที่เรียบร้อยแล้วพระองค์ได้ทรงพระราชทานไปปลูกไว้ยัง ๔ แห่ง คือ

๑. วัดเทพศิรินทราวาส
๒. วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ บางปะอิน พระนครศรีอยุธยา
๓. วัดมณีชลขันธ์ ลพบุรี
๔. วัดอภัยราชบำรุง หรือวัดญวนตลาดน้อย

มีหลักฐานบางส่วนที่ได้มีการกล่าวไว้ว่า พระเจ้ากรุงอังกฤษได้นำผลและใบของต้นพระศรีมหาโพธิ์จากพุทธคยามาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระองค์ทรงรับสั่งให้เพาะขึ้นแล้วโปรดเกล้าให้กรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธ์ ปิยพรหมจรรย์วรธรรมยุติ และเจ้าพระยาทิพากรวงศ์นำออกไปประดิษฐานไว้ที่ฐานองค์พระปฐมเจดีย์ทั้ง ๔ ทิศ รวม ๔ ต้น ส่วนที่เหลือพระราชทานให้ไปปลูกไว้ในพระอารามหลวงหลายแห่ง เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และวัดอนงคาราม^{๖๕}

^{๖๓} กรมศิลปากร, ประชุมจารึก ภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย, หน้า ๑๐๒.

^{๖๔} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป, (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๓), หน้า ๓๔๘-๓๕๐.

^{๖๕} อัครพงษ์ คำคุณ, โพธิ์ : เรื่องที่เรายังไม่รู้ในพระศรีมหาโพธิ์จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ, หน้า ๑๐๓.

ด้านของเผ่าทอง ทองเจือ ได้กล่าวไว้ว่า ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระองค์ทรงปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ที่วัดบวรนิเวศวิหารในบริเวณที่เรียกกันว่า “โพธิ์มะระ” จนมาถึงรัชกาลที่ ๙ ปรากฏว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นนั้นได้เกิดโรค และทรุดโทรมลงในที่สุดจนต้องถูกตัดทิ้งในวันที่ ๖ กรกฎาคม ๒๕๒๕ (ปีที่มีการเฉลิมฉลองกรุงเทพฯ ๒๐๐ ปี) และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงปลูกแทนต้นเดิม และเจริญงอกงามจนถึงทุกวันนี้^{๖๖}

ส่วนในตำนานวัดบวรนิเวศวิหารเล่ม ๑ ที่ว่าด้วยสมเด็จพระสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์มีความตอนหนึ่งว่า “ด้านหลังแห่งพระวิหาร(พระศาสนา) หรือทางห้องพุทธไสยา (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ทรงสร้างฐานโพธิ์ที่มีทับเกษตรล้อมเป็นโพธิ์มะระ เพื่อทรงปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ได้พันธุ์มาจากพุทธคยา ประเทศอินเดีย”

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ที่มีที่มาของต้นพระศรีมหาโพธิ์จาก ๒ แหล่ง คือ พันธุ์จากลังกา และพันธุ์จากพุทธคยาที่ได้มาในปลายรัชกาล และปรากฏว่าคติการนับถือบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการบูชาในลักษณะนั้นๆ ขึ้นมาอย่างชัดเจน โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพระอารามที่พระองค์ทรงสร้างหรือบูรณะ และได้มีปรากฏการณ์ต่างๆ ที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญในลักษณะต่างๆ เช่น การจัดให้อยู่ในแผนผังของวัด, การสร้างโพธิ์มะระ, การสร้างวิหารโพธิ์ เป็นต้น^{๖๗}

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้เสด็จไปราชการที่ประเทศอินเดีย ต่อมาเมื่อทรงเสด็จกลับได้อัญเชิญหน่อต้นพระศรีมหาโพธิ์จากบริเวณพุทธคยามาถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระองค์ทรงมีรับสั่งให้ไปปลูกที่วัดอัมมวตารนิมิต เกาะสีชัง ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จไปที่วัดอัมมวตารนิมิต และ พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ขุดย้ายมาปลูกไว้ ณ สวนดุสิต และเมื่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ได้เติบโตแข็งแรงดีแล้ว พระองค์ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดทำพระราชพิธีปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ ณ วัดเบญจมบพิตร เมื่อวันที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๔^{๖๘}

โดยสรุปแล้ว ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในประเทศไทย ที่ได้พันธุ์มาจากพุทธคยาหรือจากประเทศศรีลังกาก็ดี ต่างก็ได้รับการเคารพสักการบูชาเป็นอย่างยิ่งมาจนถึงปัจจุบันนี้ ทั้งนี้ทั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ ก็ทรงปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์เรื่อยมา แม้แต่กระทั่งพระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินไปยังต่างประเทศพระองค์ก็ทรงปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วยเช่นกัน เช่น ประเทศพม่า พระองค์ก็ทรงปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้เป็นที่ระลึกเพื่อให้พุทธศาสนิกชนชาวพม่าได้สักการบูชา ฯลฯ

^{๖๖} เผ่าทอง ทองเจือ, พระศรีมหาโพธิ์จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๖๘.

^{๖๗} อภิญา นนทนาท, แนวคิดและความสำคัญของต้นพระศรีมหาโพธิ์สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๖๒.

^{๖๘} อัครพงษ์ คำคุณ, โพธิ์ : เรื่องที่เรายังไม่รู้ในพระศรีมหาโพธิ์จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ, หน้า ๑๐๔.

ส่วนในปี พ.ศ.๒๔๙๘ สมัยฯพณฯ จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี รัฐบาลไทยได้เชิญ ฯพณฯ อุ นุ นายกรัฐมนตรีของประเทศพม่าที่มาเยือนประเทศไทย และท่านได้นำเอาหน่อต้นพระศรีมหาโพธิ์มาปลูกไว้ที่วัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน กรุงเทพมหานคร ด้วย

เนื่องในโอกาสวาระครบรอบ ๒๕๐ ปี (พ.ศ.๒๒๙๖-๒๕๔๖) ที่คณะสงฆ์ไทยได้ไปฟื้นฟูพระพุทธศาสนา(สยามวงศ์)ในประเทศศรีลังกา ประเทศไทย และประเทศศรีลังกาจึงได้ร่วมกันอัญเชิญหน่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ จากเมืองอนุราชปุระ มาปลูกไว้ที่วัดธรรมาราม ต.บ้านป้อม อ. พระนครศรีอยุธยา จ.พระนครศรีอยุธยา เมื่อวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๔๕^{๖๙}

ในตำนานพระปฐมเจดีย์ของสมเด็จพระสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ กล่าวว่า ในปี พ.ศ.๒๔๐๘ นายแพทย์ชาวอังกฤษชื่อ ยอร์นสแควร์ ที่เดินทางมาจากพุทธยาและได้นำเอาสิ่งของที่เนื่องมาจากพระพุทธรูปมาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ กิ่งและใบของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ศิลาจำหลักที่เป็นรูปสมาธิ ๓ แถวๆ ๙ องค์ แต่ละแผ่นสูง ๒ นิ้ว และพระเจดีย์องค์เล็กๆ อีก ๒ องค์

ในระยะหลังได้มีการนำต้นพระศรีมหาโพธิ์มาจากอินเดียมาปลูกในไทย และในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดร. จอห์น สแควร์ ได้นำต้นพระศรีมหาโพธิ์ของพระเจ้ากรุงอังกฤษมาถวายในปี ๒๔๐๘ ทรงรับสั่งให้ไปปลูกในสี่ด้านขององค์พระปฐมเจดีย์ นอกจากนั้นได้ปลูกไว้ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพน และวัดอนงคาราม ด้านของนายเผ่าทอง ทองเจือ ได้กล่าวว่า ดร.จอห์น สแควร์ ได้นำเอาเมล็ดพันธุ์ต้นพระศรีมหาโพธิ์จากพุทธยามาทูลเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเพาะด้วยพระองค์เอง และได้นำไปปลูกที่วัดมหาธาตุ วัดบวรนิเวศ วัดพระปฐมเจดีย์ ส่วนเมล็ดที่เหลือทรงโปรดฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอทั้งหมดช่วยกันเพาะ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้รัชกาลที่ ๕ ปลูกด้วยพระองค์เองที่วัดพระแก้ว (ข้างพระอุโบสถ) และที่วัดโพธิ์ (ข้างหอไตร) แทนต้นที่ถวายไม้ค้ำวัดอนงคารามครั้งที่รัชกาลที่ ๔ ยังทรงมีพระชนม์อยู่^{๗๐}

ทางด้านของกรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ได้ทรงนิพนธ์ไว้ว่า ในปี พ.ศ.๒๓๖๑ ได้มีคณะสงฆ์ ที่ไปสืบประวัติพุทธศาสนาที่ประเทศศรีลังกา ได้นำเอาต้นพระศรีมหาโพธิ์จากเมืองอนุราชปุระเข้ามาถวาย ๖ ต้น โดยปลูกไว้ที่วัดมหาธาตุ ๑ ต้น ปลูกที่วัดสระเกศ ๑ ต้น และที่วัดสุทัศน์ ๑ ต้น ปลูกที่นครศรีธรรมราช ๒ ต้น โดยปลูกไว้ที่วัดพระเดิมและวัดท่าโพธิ์อย่างละ ๑ ต้น นอกจากนี้ยังได้นำไปปลูกที่รัฐกลันตันอีก ๑ ต้น ต่อมากรมพระยาดำรงราชานุภาพได้นำต้นพระศรีมหาโพธิ์เข้ามาถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และทรงปลูกที่วัดอัมมวงศนิมิตร แต่ได้ย้ายมาปลูกที่เบญจมบพิตรในเวลาต่อมา

ต้นพระศรีมหาโพธิ์หน้าวัดอัมมวงศนิมิตรนี้ถือเป็นต้นไม้ที่มีความสำคัญมากของประเทศไทยเพราะเป็นต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่มีการนำหน่อมาจากต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ พุทธยา ซึ่งเป็นต้นลูกหลานของต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้และถือเป็นครั้งแรกที่นำมาจากพุทธยาโดยตรงของประเทศไทยไม่ได้นำเอามาจากประเทศศรีลังกา

^{๖๙} เผ่าทอง ทองเจือ, พระศรีมหาโพธิ์จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ, หน้า ๑๐๔.

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๗.

เห็นได้ว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่มีขนาดใหญ่จะอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลาง เป็นส่วนใหญ่ แต่ถ้าจะพิจารณาเป็นรายจังหวัดต้นพระศรีมหาโพธิ์ขนาดใหญ่จะอยู่ที่จังหวัด เชียงใหม่ สกลนคร ศรีสะเกษ ร้อยเอ็ด สุพรรณบุรี กาฬสินธุ์ อุบลราชธานี และพิษณุโลก^{๗๑}

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่มีอายุมากที่สุดในโลกเคยอยู่ที่รัฐกลันตัน ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้ คณะสงฆ์ไทยที่ไปสืบประวัติพระพุทธศาสนาที่ประเทศศรีลังกาได้มอบให้รัฐกลันตัน ๑ ต้น ซึ่งในปัจจุบันนี้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้ยังมีชีวิตอยู่ ส่วนที่ประเทศกัมพูชาได้มีการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ในทุกหนทุกแห่งมีประเพณีบวชต้นพระศรีมหาโพธิ์ในวันวิสาขบูชา มีการร้อยพวงมาลัยไปกราบไหว้ ส่วนการบวชสรวงนั้นจะใช้เพียงแค่มะพร้าว ไม่ใช้อาหารคาว และคนของประเทศกัมพูชาจะขอพรจากต้นพระศรีมหาโพธิ์ดังนี้

“ยมพะกะรอนาโสมบวงสรวง คอลประพุท ประท้ว ประสง โสมเอาอู้จู้ฟึงพะยม ออยบานสขสบาย”

สรุป ประเทศไทยได้มีการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์มาเป็นเวลานานแล้วก่อนที่จะกรุงสุโขทัย จะเป็นราชธานี ด้วยที่ชาวไทยเป็นพุทธศาสนิกชน น้อมรับพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวต่อเนื่องมายาวนานจนถึงปัจจุบัน ความผูกพัน ตลอดจนการปฏิบัติต่อต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นไปด้วยความเคารพบูชาเสมอเหมือนเป็นตัวแทนพระพุทธเจ้า จึงเกิดวัฒนธรรมประเพณีปฏิบัติต่อต้นพระศรีมหาโพธิ์มากมาย ตั้งแต่การมอบพันธ์หรือเมล็ดของต้นพระศรีมหาโพธิ์จาก พุทธคยาหรือต้นที่ศรีลังกาที่ถือว่าเป็นของขวัญล้ำค่า สำหรับผู้ปกครองนำไปปลูกในดินแดนต่างๆ เพื่อเป็นของคู่ควรเมืองที่พึงมอบแก่กันและกัน หรือประเพณีการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่พบเห็นอยู่ทั่วไปในประเทศไทย ต้นพระศรีมหาโพธิ์จึงมีความสำคัญต่อคนไทยอย่างมากตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

๒.๖ สรุปประวัติความเป็นมาของต้นพระศรีมหาโพธิ์

พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ณ ฌานที่เรียกว่า“ต้นโพธิ์”หมายถึง การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงตรัสรู้เป็นพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ หรือพระสัพพัญญูของพระพุทธเจ้าที่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่เวไนยสัตว์เป็นผู้ควรแก่การรู้แจ้ง

ในตำราพุทธประวัติทุกฉบับกล่าวไว้ตรงกันว่า ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นสหชาติกับพระพุทธเจ้ากล่าวคือเกิดขึ้นในวันเดียวกันกับพระพุทธองค์ต้นพระศรีมหาโพธิ์ซึ่งเป็นต้นไม้ของพระเจ้าที่ถูกส่งมาให้ปลูกในโลกมนุษย์ เพื่อเป็นเครื่องรองรับพระพุทธเจ้าของเจ้าชายสิทธัตถโคตม

ต้นพระศรีมหาโพธิ์จึงกลายเป็นต้นไม้ที่มีความสำคัญยิ่งทางพระพุทธศาสนา เป็นต้นไม้อันสุริยของพระพุทธเจ้า เป็นเจดีย์ที่ควรค่าแก่การเคารพสักการบูชาเป็นต้นไม้ที่ศักดิ์สิทธิ์ และเป็นสัญลักษณ์ประจำพระพุทธศาสนามาแต่ครั้งโบราณกาลด้วยเหตุนี้ต้นพระศรีมหาโพธิ์จึงมีความสำคัญและเป็นต้นไม้ที่พุทธศาสนิกชนให้ความเคารพบูชาสูงสุด

ในกาลิงคโพธิชาดก ได้มีการกล่าวถึงมูลเหตุของการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์เหมือนกัน โดยที่พระพุทธเจ้าทรงมีพุทธานุญาตให้ปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ เพื่อที่จะให้พุทธบริษัททั้งหลายได้

^{๗๑} สุริย ภูมิอมร, พระศรีมหาโพธิ์ ต้นไม้ที่มีคนกราบไหว้มากที่สุดในโลกในพระศรีมหาโพธิ์จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ, หน้า ๔๓.

ทำการสักการบูชาแทนพระองค์ และในชาดกนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสกับพระอานนท์ว่า ให้ปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นราชสักการะ เพราะการปลูกต้นไม้ย่อมดีกว่าการสร้างสารริกเจดีย์

จากพุทธดำรัสของพระพุทธองค์นี้เป็นเหตุให้เกิดการบูชาบริเวณเจดีย์ขึ้น คือ การบูชาสถานที่ หรือสิ่งของที่พระพุทธเจ้าทรงใช้สอย ซึ่งในสังเวชนียสถาน ๔ นั้นได้กล่าวถึงคติการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้นให้เป็นที่สำหรับพุทธสาวกที่อยากจะเห็นพระพุทธองค์ประกอบด้วยสถานที่ที่พระตถาคตเจ้าประสูติ ตรัสรู้ พระพุทธเจ้าประทานปฐมเทศนา และปรินิพพาน และทำให้พันธุ์ต้นพระศรีมหาโพธิ์กลายเป็นพันธุ์ไม้ที่เป็นที่เคารพนับถือของชาวพุทธมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพระพุทธประวัติมีอยู่ ๒ ต้นด้วยกัน คือ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ พุทธคยา สถานที่ตรัสรู้ และ ต้นอานันทโพธิ์ ณ วัดเชตวันมหาวิหาร ซึ่งต้นอานันทโพธิ์ยังคงยืนต้นมาจนถึงปัจจุบัน โดยคำว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์ นั้นอาจหมายถึงต้นที่อยู่ที่พุทธคยาก็ได้ ต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นต้นที่สืบมาจากหน่อโพธิ์ตรัสรู้ที่พุทธคยา หรือต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่เป็นอุเทสิกเจดีย์อื่นๆ ก็ได้ในปัจจุบันมี ๓ ต้นด้วยกัน คือ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ตรัสรู้ที่พุทธคยา , ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เมืองอนูราธปุระ และต้นอานันทโพธิ์ วัดพระเชตะวันมหาวิหาร

ส่วนต้นไม้ต้นอื่นๆที่มีความสำคัญในพุทธประวัติ คือ ต้นไทร, ต้นจิก, ต้นเกด, ต้นกร่าง, ต้นหว้า และต้นอัมพวา ทั้งนี้การปลูกต้นไม้สำคัญต่างๆ นั้นก็เพื่อจะได้เป็นที่สักการบูชา และเพื่อระลึกถึงองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

นอกจากต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่พุทธคยา อันเป็นที่ตรัสรู้ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้มีต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่สำคัญๆ รวมทั้งหมดถึง ๔ ต้น อันถือว่าเป็นอนุสรณ์สถานที่ทรงคุณค่ายิ่งของชาวพุทธ ซึ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ทั้ง ๔ ต้น มีดังนี้ ต้นที่ ๑ เป็นสหชาติกับพระพุทธเจ้าที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับวันที่พระโพธิสัตว์ประสูติต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้อายุประมาณ ๓๕๒ ปี, ต้นที่ ๒ รวมอายุต้นที่ ๒ ได้ ๘๗๑ - ๘๘๑ปี, ต้นที่ ๓ นี้ รวมอายุประมาณ ๑,๒๕๘-๑,๒๗๘ ปี, ต้นที่ ๔ เป็นต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ยังคงยืนต้นตระหง่านอยู่ที่พุทธคยาในปัจจุบันเป็นหนึ่งในสองหน่อที่แตกขึ้นมาจากต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่สามที่ล้มลงปัจจุบันมีอายุได้ ๑๒๓ ปี

คนที่นับถือศาสนาฮินดูได้มีพิธีกรรมทางศาสนาหลายอย่างที่เกี่ยวข้องกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ มีการเฝ้าจากเหยือกเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว แต่ในบางครั้งชาวฮินดูจะแขวนหม้อดินบรรจุน้ำไว้ที่ก้นต้นพระศรีมหาโพธิ์ มีการเดินนมเปรี้ยว นมสด น้ำ และงา วันละ ๒ ครั้ง เชื่อกันว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์จะช่วยส่งอาหารเหล่านั้นไปยังญาติมิตรที่ล่วงลับไปแล้วตามหลักของศาสนาฮินดูแล้ว จะมีการนำดอกไม้ข้าว แป้งสีแดง และทำการจุดธูปบูชาขณะกราบไหว้ ปัจจุบันคนอินเดีย จะไปไหว้ต้นพระศรีมหาโพธิ์กันทุกวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๗ ในการไปไหว้นั้นจะมีการเตรียมอาหารพวกน้ำผึ้ง น้ำตาล เนย และจะนิยมนิยมนมเดินรอบต้นพระศรีมหาโพธิ์ อาจจะเดินรอบเดียวหรือหลายรอบ ก็ได้หากมีการเดินหลายรอบจะนิยมเดิน ๘, ๑๑, ๒๘, ๕๔ หรือ ๑๐๘ รอบ

ชาวฮินดูจะจัดงานฉลองขึ้นในคืนวันวิสาขบูชา เพราะคืนวันเพ็ญเดือน ๓ นั้นเป็นคืนที่เรียกว่า “วันเพ็ญของพระเจ้า” ส่วนเหล่าพุทธศาสนิกชนทั้งหลายก็พากันเดินรอบต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วยจิตใจที่สงบ และมีความเชื่อมั่นต่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ในศาสนาฮินดู มีความเชื่อว่าผู้ใดทำลายต้นไม้ ผู้นั้นทำบาป ผู้ใดถอนต้นไม้หรือโค่นต้นไม้ลง ผู้นั้นทำบาปมีโทษเปรียบเสมือนกับการฆ่าสิ่งที่มีชีวิตอื่นๆ การทำลายต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่เป็นต้นไม้ของพระเจ้าด้วยแล้ว ถือว่าควรละเว้นเป็นอย่างยิ่ง

นอกจากนี้แล้วผู้หญิงในศาสนาพราหมณ์ และศาสนาฮินดูยังนิยมที่จะบูชา “ต้นพระศรีมหาโพธิ์” กันในทุกๆ วันเสาร์ของเดือนศุภมาส (กรกฎาคม-สิงหาคม) โดยกระทำการประทักษิณ (เดินเวียนขวา) ไปรอบๆ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ วันละ ๑,๐๐๐ รอบ และใช้กิ่งโพธิ์แห้งบูชาไฟ และทำการบูชาด้วยเครื่องบูชาอันละเอียด ประณีต เช่น เทียน รูป ข้าวตอก ดอกไม้หลากหลายสี และใช้นมสดรดโคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ในทุกวันที่ ๒๙ ของเดือนไพศายะ (พฤษภาคม) เพื่ออธิษฐานให้รอดพ้นจากความเป็นม่าย

ส่วนชาวศรีลังกานั้นมีความเคารพนับถือต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นอย่างมาก เพราะเชื่อกันว่าจะมีเทวดาสถิตอยู่ใน “โพธิ์” ทุกต้น และชาวศรีลังกานิยมบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ ด้วยน้ำนม และน้ำอบ น้ำหอมต่างๆ โดยการโปรยหรืออาบต้นพระศรีมหาโพธิ์ เรียกว่า “โพธิอิสนะบูชา” กล่าวกันว่า ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ศรีลังกาได้ถูกปลูกไว้เมื่อปี ๒๘๘ ก่อนคริสต์ศักราช หรือในปี พ.ศ.๒๕๕ และต้นพระศรีมหาโพธิ์นี้เป็นสิ่งที่ควรกราบไหว้บูชาทั้งผู้มีสุมุขและปฏิบัติบูชา

คัมภีร์มหาวงศ์พงศาวดารลังกา ได้กล่าวถึงการอัญเชิญกิ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ ไปประเทศศรีลังกาไว้ว่า ได้มีการอัญเชิญกิ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์จากพุทธคยาไปยังกรุงปาตลีบุตร และจากกรุงปาตลีบุตรก็ไปลงเรือที่ท่าตามลิตติจากนั้นก็ไปขึ้นที่เกาะลังกา ตรงท่าชมพูโกละ แล้วจึงอัญเชิญไปยังเมืองอนูราธปุระ

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในประเทศศรีลังกาได้รับการดูแลเอาใจใส่จากกษัตริย์ด้วยดีเสมอมา จนถึงกษัตริย์องค์สุดท้ายของศรีลังกา คือ พระเจ้าศรีวิกรมราชสิงหะ (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ.๒๓๑๓ - ๒๓๕๘) ซึ่งถูกอังกฤษจับและถอดออกจากราชบัลลังก์ และต่อมาในปี พ.ศ.๒๕๐๙ ก็ได้มีการสร้างลูกกรงทองคำล้อมรอบต้นพระศรีมหาโพธิ์ดังที่มีปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้

ส่วนในประเทศไทยได้มีการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์มาเป็นเวลานานแล้วก่อนที่จะกรุงสุโขทัยจะเป็นราชธานีเสียอีก เพราะในหลักศิลาจารึกได้มีการระบุถึงต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้หลายตอน และมีตำนานเล่าว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์น่าจะนำมาปลูกในสมัยทวารวดีราวปีพ.ศ. ๑๔๓๒ หรือประมาณพันกว่าปีมาแล้วพระยาศรีสิทธิชัยที่เคยเป็นมหาดเล็กในพระเจ้าแผ่นดินละโว้ ผู้ซึ่งเคยเป็นซุ้กับนางสนมจนต้องถูกจับสึกไหล่ข้างหนึ่งจึงเรียกว่า “ไหล่ลาย” ต่อมานายไหล่ลายได้หนีไปบวชเป็นสามเณร ได้หลบหนีไปยังประเทศศรีลังกา และได้บวชเป็นพระสงฆ์ตามแบบอย่างของศรีลังกา เมื่อกลับมายังประเทศไทยก็ได้นำพระบรมมหาธาตุ และนำเอาเมล็ดของต้นพระศรีมหาโพธิ์มาด้วยในราวปี พ.ศ. ๑๔๓๒ ต่อมาได้นำไปปลูกไว้ที่นอกวัดเขมาปากน้ำ และได้ถูกนำไปปลูกตามหัวเมืองหลักต่างๆ แต่ขาดหลักฐานว่าได้นำไปปลูกไว้ที่ใดบ้าง

ตำนานพระปฐมเจดีย์และพระประโทนเจดีย์ กล่าวไว้ว่า ผลของต้นพระศรีมหาโพธิ์ (ที่) มหาไหล่ลายเอามาจากประเทศศรีลังกาได้ปลูกไว้ที่ริมหนองทะเลนอกวัดเขมาปากน้ำ ส่วนโพธิ์ลังกาที่ได้นำมาปลูกในเขตเมืองนครปฐม อโยธยา สุพรรณบุรี ฯลฯ นั้นน่าจะเป็นพันธุ์ที่ได้มาจากโพธิ์ที่พระนางสังฆมิตตาเถรีทรงนำไปปลูกไว้ ณ เมืองอนูราธปุระ

ในสมัยสุโขทัยถือว่าประเทศศรีลังกาเป็นศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ เป็นแหล่งที่ถ่ายทอดคำสอนที่บริสุทธิ์ตามพุทธวจนะ ด้วยเหตุนี้ได้ทำให้เกิดแนวความคิดทางพระพุทธศาสนาไว้อย่าง เช่น คติการบูชาพระบรมสารีริกธาตุ, การประดิษฐานรอยพระพุทธรูป

บาท รวมถึงคติการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วย ส่วนในจารึกนครชุม จารึกวัดเขากบ และจารึกวัดศรีชุมก็ได้มีการกล่าวถึงต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วยเช่นกัน

นอกจากนี้แล้วยังพบร่องรอยการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่เคยใช้เป็นที่สำหรับปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์มาก่อน และมีความสอดคล้องกับการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่กล่าวไว้ในจารึกที่ว่า การปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ในสมัยสุโขทัยนั้นมิได้อยู่จริงตามหลักศิลาจารึก มีการจัดงานพิธีการต่างๆ อย่างใหญ่โตมโหฬาร เพราะหากมีการจัดสร้างปลูกในศาสนสถาน ไม่ว่าจะเป็นเจดีย์ ศาลา ฯลฯ ก็จะต้องมีการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้เสมอ

การปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันนั้น ต้องมีความสำคัญมากๆ ถึงขนาดที่มีปรากฏอยู่ในจารึกหลายๆ แห่ง อันแสดงให้เห็นถึงความสำคัญและคติการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ในดินแดนแถบนี้มาตั้งแต่อดีต

ในชินกาลมาลีปกรณ์ที่ได้มีกล่าวไว้ว่า ในสมัยก่อนพระภิกษุสงฆ์ที่ได้เดินทางไปประเทศศรีลังกาและได้นำเอาพันธุ์จากกิ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์เบื่องขวามาด้วย ต่อมาได้นำไปปลูกไว้ที่พระอารามเชิงดอยสุเทพ(วัดป่าแดงมหาวิหาร) และในทางล้านนานั้นได้มีการกล่าวถึงการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ดังปรากฏอยู่ในชินกาลมาลีปกรณ์ด้วยเช่นกัน

ส่วนในรัชสมัยของพระเจ้าบรมโกศแห่งอยุธยา ได้มีการส่งคณะสงฆ์ไทยไปช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาที่ประเทศศรีลังกาซึ่งได้ตกต่ำลงมาเป็นอย่างมากจากอิทธิพลของประเทศโปรตุเกสและประเทศฮอลันดา และหลังจากที่คณะสงฆ์ไทยเดินทางกลับมายังประเทศไทยได้นำพันธุ์พระศรีมหาโพธิ์มาจากประเทศศรีลังกา และพระองค์ทรงโปรดฯ ให้ปลูกที่วัดระฆัง ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อวัดระฆัง เป็นวัดวรโพธิ์” หลังจากนั้นต่อมาในสมัยอยุธยาได้มีการตรากฎหมายคุ้มครองต้นโพธิ์ขึ้นไว้ ๒ ฉบับ คือ พระอัยการลักขณโจร พ.ศ.๑๙๐๓ (สมัยพระเจ้าอู่ทอง) ได้กล่าวโทษไว้ว่า ถ้าผู้ใดลักลอกองค์พระพุทธรูป ลอกล้างพระสฤปเจดีย์ ตัดต้นพระศรีมหาโพธิ์ และในพระอัยการอาชาหลวง ฉบับที่ ๔ ที่กล่าวว่าห้ามมิให้ผู้ใดทำลายพระเจดีย์, พระศรีมหาโพธิ์, พระวิหาร และกุฏิสถาน ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับต้นพระศรีมหาโพธิ์เทียบเท่ากับพระพุทธรูป หรือพระสฤปเจดีย์

ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ได้รับไว้ในตำนานพุทธเจดีย์ว่า สมเด็จพระสังฆราชแห่งประเทศศรีลังกาทรงรับสั่งให้พระภิกษุสงฆ์ของประเทศศรีลังกานำเอาพระบรมสารีริกธาตุพร้อมกับต้นพระศรีมหาโพธิ์มาด้วยและพระองค์ได้ทรงพระราชทานให้ไปปลูกที่วัดมหาธาตุ ๑ ต้น อีกต้นหนึ่งให้ปลูกไว้ที่วัดสุทัศน์ฯ ซึ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่วัดมหาธาตุยังมีปรากฏให้เห็นอยู่จนถึงทุกวันนี้หลังจากนั้นพระองค์ได้ทรงส่งสมณทูตไปอัญเชิญต้นพระศรีมหาโพธิ์จากประเทศศรีลังกามา ๖ ต้น และพระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ไปปลูกที่รัฐกลันตัน ประเทศมาเลเซีย ๑ ต้น จังหวัดนครศรีธรรมราช ๒ ต้น ที่วัดเดิม วัดท่าโพธิ์ วัดมหาธาตุ ๑ ต้น วัดสุทัศน์เทพวราราม ๑ ต้น และวัดสระเกศ ๑ ต้น ซึ่งยังคงมีปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงนำเมล็ดพันธ์ต้นพระศรีมหาโพธิ์มาจากพุทธคยามาเพาะ และพระองค์ได้ทรงพระราชทานไปปลูกไว้ยัง ๔ แห่ง คือ ที่วัดเทพศิรินทราวาส, วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ, วัดมณีชลขันธ์ ลพบุรี และวัดอุภัยราชบำรุง

หรือวัดญวนตลาดน้อยในสมัยรัชกาลที่ ๔ นั้นมีที่มาของต้นพระศรีมหาโพธิ์อยู่ ๒ แห่ง คือ พันธุ์จากประเทศศรีลังกา และพันธุ์จากพุทศยา และในรัชสมัยของพระองค์นี้ได้มีเซอร์จอห์น เบาว์ริง ที่ได้นำหน่อต้นพระศรีมหาโพธิ์จากเมืองพุทศยาเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายและพระองค์ทรงได้โปรดเกล้าฯ พระราทานแก่พระราชโอรสทุกพระองค์ โดยในครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ขณะนั้นพระองค์ทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระยุพราช ได้นำหน่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ทั้ง ๕ ต้นนั้นไปทรงปลูกในที่ต่างๆ ดังนี้ต้นที่ ๑ ทรงปลูกที่วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ต้นที่ ๒ ทรงปลูกที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร ต้นที่ ๓ ทรงปลูกที่วัดกวีศราราม จ.ลพบุรี ต้นที่ ๔ ทรงปลูกที่วัดไทยในรัฐกลันตัน ประเทศมาเลเซีย และต้นที่ ๕ ทรงปลูกที่วัดนิเวศธรรมประวัติ พระราชวังบางปะอิน

ส่วนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจริงๆ นั้นพระองค์ทรงมีรับสั่งให้ไปปลูกที่วัดอัมมวาทินนิคม เกาสีง ต่อมาพระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ขุดย้ายมาปลูกไว้ ณ สวนดุสิต และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดทำพระราชพิธีปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ ณ วัดเบญจมบพิตร ต้นพระศรีมหาโพธิ์หน้าวัดอัมมวาทินนิคมนี้ถือเป็นต้นไม้ที่มีความสำคัญมากของประเทศไทย เพราะเป็นต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่มีการนำหน่อมาจากต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ พุทศยา เพราะถือเป็นครั้งแรกที่นำมาจากพุทศยาโดยตรงของประเทศไทยไม่ได้นำเอามาจากประเทศศรีลังกา

ต่อมาปรากฏว่าคติการนับถือบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้นได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการบูชาในลักษณะนั้นๆ ขึ้นมาอย่างชัดเจน และได้มีปรากฏการณ์ต่างๆ เกิดขึ้น ซึ่งได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญในลักษณะต่างๆ กัน เช่น การจัดให้อยู่ในแผนผังของวัด, การสร้างโพธิชระ การสร้างวิหารโพธิ์ เป็นต้น

เนื่องในโอกาสวาระครบรอบ ๒๕๐ ปี (พ.ศ.๒๒๙๖ - ๒๕๔๖) ประเทศไทย และประเทศศรีลังกาได้ร่วมกันอัญเชิญหน่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ จากเมืองอนูราชปุระ มาปลูกไว้ที่วัดธรรมาราม ตำบลบ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยาส่วนในปี พ.ศ.๒๔๙๘ สมัย ฯพณฯ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้เชิญ ฯพณฯ อุ นุ นายกรัฐมนตรีของประเทศพม่า ที่มาเยือนประเทศไทย และท่านได้นำเอาหน่อต้นพระศรีมหาโพธิ์มาปลูกไว้ที่วัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน กรุงเทพฯ ด้วย

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในประเทศไทย ที่ได้พันธุ์มาจากพุทศยาหรือจากประเทศศรีลังกา ก็ต่างกันก็ได้รับการเคารพสักการบูชาเป็นอย่างยิ่งมาจนถึงปัจจุบันนี้ ทั้งนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ พระองค์ได้ทรงปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์เรื่อยมา แม้แต่กระทั่งพระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินไปยังต่างประเทศพระองค์ก็ทรงปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วยเช่นกัน เช่น ที่ประเทศเมียนมาร์ พระองค์ได้ทรงปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้เป็นที่ระลึกเพื่อให้พุทธศาสนิกชนชาวเมียนมาร์ได้สักการบูชา ฯลฯ